Spaanse Burgeroorlog

Willem Peeters

Spaanse Burgeroorlog (1936 - 1939)

Kern van het conflict

Hoewel gedurende het verloop van de Spaanse Burgeroorlog de communistische en fascistische bewegingen zeker een rol speelden in de vorm van een groeiende bemoeienis van de Sovjet-Unie en de asmogendheden Duitsland en Italië, kan het interne Spaanse conflict moeilijk gezien worden als een strijd tussen die twee politieke stromingen. Het Duitse fascisme in de dertiger en het Italiaanse in de twintiger jaren van de vorige eeuw bestonden nauwelijks in Spanje. Voor het eerst stak het daar de kop op in 1931 toen Ramiro Ledesma Ramos de *'Juntas de Ofensiva Nacional-Sindicalista'* ofwel de JONS oprichtte. Een tweede poging vond plaats in 1933. José Antonio Primo de Rivera (zoon van de oud-dictator Miguel Primo de Rivera) startte in dat jaar de *Falange Española*. Beide bewegingen smolten in 1934 samen tot de *Falange Española de las Juntas de Ofensiva Nacional Sindicalista (FE de las JONS)*. Succesvol was de Falange in eerste instantie echter niet. Bij de verkiezingen van 1936 behaalde zij slechts 0.7 procent van de stemmen. Voordat de burgeroorlog uitbrak was de antifascistische beweging in Spanje - die zich verzette tegen de ontwikkelingen in nazi-Duitsland - in feite daar veel sterker dan het fascisme zelf. Dat kwam in Spanje pas tot bloei tijdens de Burgeroorlog. De toenemende betekenis van het fascisme in Spanje was dus niet een oorzaak van de Burgeroorlog, maar eerder een gevolg ervan.

Ramiro Ledesma Ramos
1905 - 1936

José Primo de Rivera
1903 - 1936

Dolores Ibárruri
1895 - 1989

Michail Bakoenin
1814 - 1876

De communisten, verenigd in de *PCE (Partida Communista de España)*, waarin Dolores Ibárruri Gómez ofwel La Pasionaria een inspirerende voortrekkersrol vervulde, hadden vanaf de oprichting in 1920 weinig succes bij de arbeiders, die zich veel meer aangetrokken voelden tot het anarchisme dat vooral in Andalusië wortel schoot. Daar werden de opvattingen van Bakoenin, die niets moest hebben van gezag of (goddelijke) autoriteit warm onthaald omdat zij aansloten bij op het platteland van Spanje heersende anti-centralistische sentimenten. Voor de agrarische bevolking was het bakoenisme een aantrekkelijk seculier alternatief voor het vernederende politieke regime dat zo nauw verweven was met de katholieke kerk. Maar ook onder de arbeiders van de grote steden won het anarchisme het aan het begin van de twintigste eeuw van het communisme. De anarchosyndicalistische, in 1910 in Barcelona opgerichte arbeidersorganisatie, *CNT (Confederación Nacional del Trabajo)* was daarvan de exponent. Overigens waren de communisten niet uit op het veroorzaken van een burgeroorlog. Op instigatie van de Komintern (een wereldwijd samenwerkingsverband van communistische partijen onder leiding van de Communistische Partij van de Sovjet-Unie dat in 1919 was opgericht) beoogden zij een omvorming van de Tweede Republiek naar een republiek nieuwe stijl, democratisch, maar gebaseerd op het linkse gedachtegoed, waarna via een overgangsfase van een regering van arbeiders en boeren tenslotte de dictatuur van het proletariaat zou worden gevestigd.

De manier van denken binnen de PCE lijkt op die van de voornaamste aanstichter van de militaire opstand in 1936. Dat was niet zoals vaak gesuggereerd, Francisco Franco, maar generaal Emilio Mola Vidal, die net als de PCE geenszins uit was op een heftige en langdurige oorlog. Mola streefde niet naar herstel van de monarchie, maar naar een *'dictadura republicana'*. Deze dictatuur zou bestierd moeten worden door een *'directorio militar'*, een nieuw type van een rechtse, semi-autoritaire republiek. Met andere woorden: in de kern was de Spaanse Burgeroorlog geen strijd tussen communisme en fascisme, maar een botsing tussen enerzijds zeer traditionele opvattingen en belangen van de elite, geworteld in politieke structuren die al in de middeleeuwen waren ontstaan en anderzijds revolutionaire krachten die met het verleden wilden afrekenen.

Emilio Mola Vidal
1887- 1937

De militairen, die onder leiding van generaal Mola een opstand voorbereidden, handelden uit vrees dat een door links ontketende revolutie tot rampen zou leiden en het land in de afgrond zou storten. Gefrustreerd als zij waren - en dat gold zeker voor Franco - door het definitieve einde van Spanje als wereldmacht in 1898 met het verlies van Cuba, vreesden zij het ergste. Mede dankzij de separatistische stromingen die vooral in Catalonië en het Baskenland zich deden gelden, zou in hun ogen de *Patria* (het vaderland) verkruimelen, in handen vallen van anarchisten die spotten met instituties als staat, kerk en leger, met waarden en tradities die niet verloren mochten gaan.

In juli 1936 groeiden de spanningen naar een hoogtepunt. Diverse verkiezingen brachten na het vertrek van koning Alfons XIII achtereenvolgens linkse, rechtse en weer linkse regeringen aan het bewind. Regeringen die er niet in slaagden de economische fundamenten te leggen, nodig voor het tot rust brengen van de bevolking. Daarbij liet links wanneer zij aan de regering was niet na de kerkelijke macht fors in te tomen, wat veel kwaad bloed zette bij het rooms-katholieke volksdeel. Opstanden braken uit, met name in Catalonië en de militairen besloten te rebelleren, niet om de republiek aan de kant te schuiven, maar om het revolutionaire tij te keren. Het volk in de steden vroeg om wapens en kreeg ze na lang aarzelen van de republikeinse regering. De vlam sloeg in de pan en de oorlog brak uit. Niemand rekende of hoopte op een langdurige strijd, maar het liep anders. Bekend is de afloop: de militaire opstandelingen wonnen na drie jaar verbitterde strijd en er volgde zesendertig jaar van dictatuur.

Het begin van de Burgeroorlog: Badajoz en Toledo

Nadat het linkse Volksfront in februari 1936 de verkiezingen had gewonnen en er een regering was geformeerd van links-republikeinen, namen binnen de onofficiële *Unión Militar Española* (Spaanse Militaire Unie) die eind 1933 was ontstaan, ideeën voor een opstand steeds vastere vormen aan. Daarbij was het zeker niet zo dat de initiatiefnemers konden rekenen op de steun van alle militairen. Het leger was zeer verdeeld en veel rechtse officieren waren in eerste instantie loyaal aan de wettige Republiek. Dat gold ook voor Franco, die een afschuw had van alles wat met communisme of anarchisme van doen had en er bij de regering weliswaar op aandrong de orde te herstellen, maar tot op het laatste moment - formeel althans - loyaal bleef aan het wettig gezag.

Op 23 juni schreef hij nog een brief aan de toenmalige minister-president Santiago Casares Quiroga waarin hij hem verzocht orde op zaken te stellen en een eind te maken aan de toenemende anarchie, maar waarin hij hem tevens verzekerde van de steun van het leger. Franco was erg terughoudend in zijn toezegging aan Mola om zich achter de opstandelingen te scharen. Hij ging daar pas toe over na de moord op Calvo Sotelo.

Op de avond van 16 juli 1936 gaf generaal Mola het startsein voor de militaire opstand tegen de republikeinse regering. In de loop van de volgende dag wisten de rebellen zich meester te maken van Marokko, terwijl op het schiereiland een brede strook vanaf het midden en noorden van het land in hun handen viel. In enkele steden die als enclaves in republikeins gebied lagen zoals Oviedo in het noorden en Sevilla en Cádiz in het zuiden slaagden de rebellen erin een overwinning te boeken, wat in het zuiden een belangrijk bruggenhoofd deed ontstaan. In de belangrijkste steden, zoals Barcelona en Madrid mislukte de opstand.

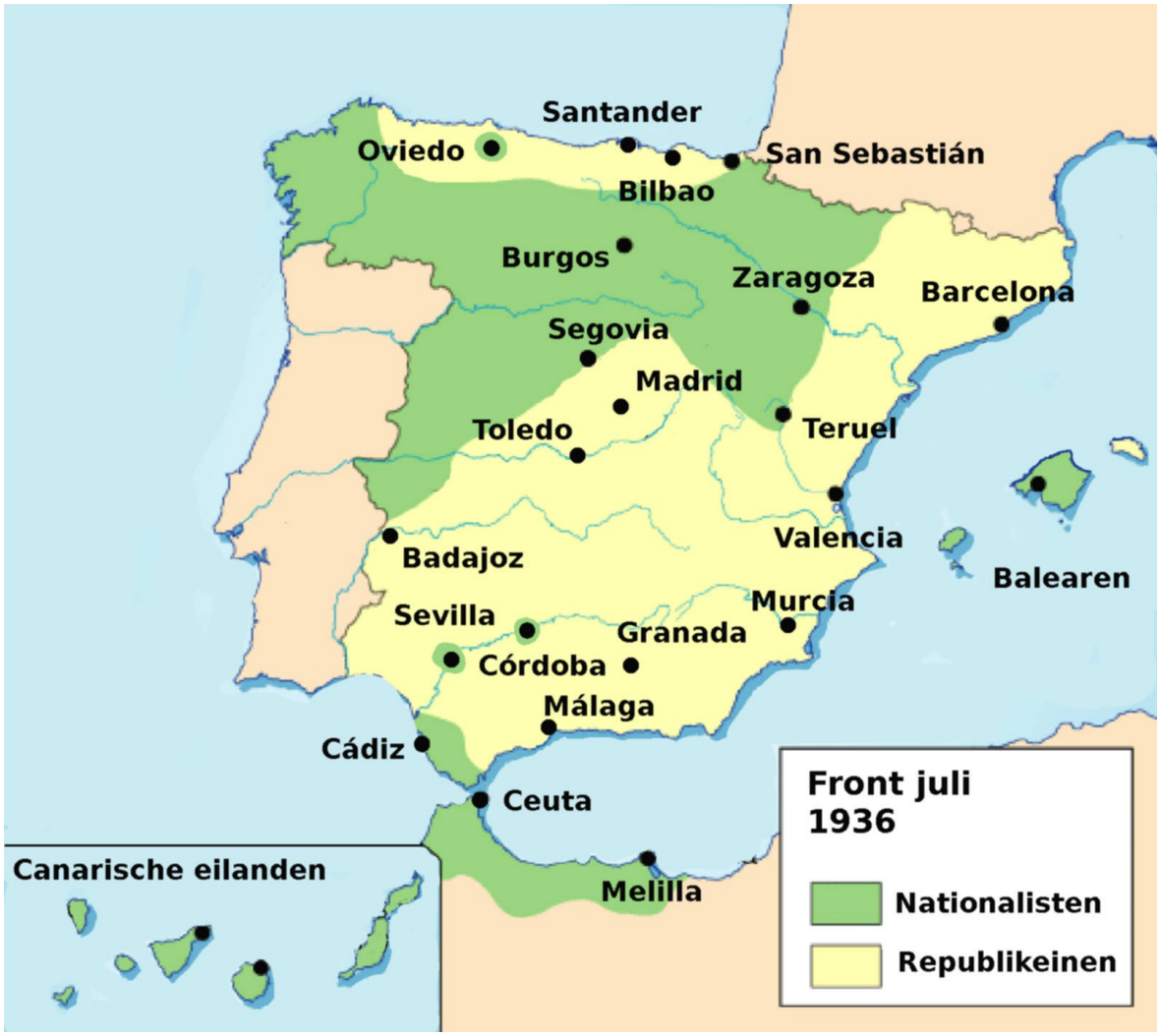

In de nacht van 18 op 19 juli besloot Casares Quiroga terug te treden als eerste minister en gaf president Manuel Azaña aan Martínez Barrio, leider van de gematigde republikeinen de opdracht een regering te formeren die zou kunnen rekenen op brede steun. Barrio telefoneerde zelfs met generaal Mola en bood hem en de zijnen posities aan in het voorziene kabinet, maar het was te laat. Mola wilde er niets van weten en kon in feite ook niet meer terug. Barrio gaf het op en Azaña benoemde de links-republikein José Giral Pereira tot minister-president. Giral besloot om wapens uit te delen aan het volk. De oorlog brak uit. Azaña, die gruwde van de wandaden van de militaire opstandelingen en ook niets moest hebben van het revolutionair geweld van links dat uit was op de vestiging van de dictatuur van het proletariaat, was op dat moment zeer aangeslagen en overwoog serieus om af te treden. De weigering van Frankrijk en Groot-Brittannië om te interveniëren of om wapens te leveren beschouwde hij als een dolkstoot in de rug van de Spaanse republiek.

José Giral Pereira
1878-1962

Franco, die zich te elfder ure bij de opstandelingen had aangesloten, arriveerde op 19 juli na een goed voorbereide vlucht vanaf Tenerife per vliegtuig in Marokko, waar hij met gejuich werd binnengehaald. Daar zag hij zich voor het probleem gesteld om zijn Marokkaanse leger over te brengen naar het moederland. Hij vroeg steun aan Italië en Duitsland en kreeg die. Door slim te onderhandelen met de fascistische Duitse en Italiaanse regeringen wist hij zich niet alleen van materiële steun te verzekeren, maar verwierf hij in de ogen van zijn buitenlandse bondgenoten ook de status van leider van de opstand waardoor Mola naar het tweede plan werd verwezen.

Francisco Franco
1892 - 1975

De eerste luchtbrug in de militaire geschiedenis nam een aanvang en in korte tijd slaagde Franco erin om enkele duizenden manschappen over te brengen naar het moederland. Bedoeling van Franco was om snel het zuidwestelijk deel van het land te veroveren en verbinding te maken met het gebied in het noorden dat reeds in handen was van de nationalisten. Als dat eenmaal gerealiseerd was, zou Madrid door zijn zuidelijke legers en die van Mola in het noorden in de tang kunnen worden genomen.

Mola trachtte in het noorden de republikeinen die het belangrijke industriële gebied van Asturië, Santander en het Baskenland in handen hadden de pas af te snijden naar Frankrijk door San Sebastián en de grensplaats Irún te veroveren. Vreemd genoeg had Mola verzuimd voldoende militaire reserves op te bouwen en hij slaagde pas in zijn pogingen nadat Franco hem met hulp van de Portugese regering van Salazar materiële steun had verleend. Het verzet tegen de aanvallen van Mola's troepen was hevig. Ongetrainde, maar goed bewapenden arbeiders, leden van de anarchistische vakbond CNT lieten zien dat niet elke aanval van de nationalisten een walk-over behoefde te zijn. Niettemin werd dit verzet gebroken, mede door luchtsteun van Duitse Junkers en beschietingen vanuit zee. Op 14 september viel San Sebastián in handen van Mola en was het republikeinse gebied in het noorden geheel omsingeld door de nationalisten.

De opmars naar het noorden die Franco onder bevel van kolonel Yagüe had geplaatst, verliep razendsnel en werd qua tempo slechts overtroffen door de Duitse blitzkrieg. Op 10 augustus waren zijn troepen al driehonderd kilometer opgerukt en binnen enkele dagen werden de steden Mérida en Badajoz veroverd. Vanaf 9 augustus werd Badajoz gebombardeerd door de nationalistische luchtmacht die gebruik maakte van door Hitler-Duitsland ter beschikking gestelde vliegtuigen. Talloze burgers ontvluchtten de stad richting Portugese grens waar zij de inmiddels gearriveerde buitenlandse journalisten vertelden over de verschrikkingen aangericht door bombardementen van de militaire opstandelingen, maar ook over de terroristische acties van de volksmilities. Intussen was in de hele regio een spiraal van geweld ontstaan. Het gewelddadige gedrag van de *milicianos* dat tussen 7 en 13 augustus aan honderden mensen het leven kostte, bracht een even moorddadige reactie teweeg van de kant van de opstandelingen. Overal waar het oprukkende leger van Yagüe plaatsen veroverde, werden gevangenen zonder pardon gefusilleerd. Op 13 en 14 augustus vond de definitieve aanval plaats op Badajoz, dat door zijn stevige ommuring en ondanks het geringe aantal verdedigers, niet gemakkelijk viel te veroveren. Om de uiteindelijke inname van de stad een extra heroïsche glans te geven, beweerde de rechtse propaganda dat er enkele duizenden goed gewapende milicianos de stad verdedigden, maar dat is één van de fabels van rechts waarvan er tijdens en na de Burgeroorlog talloze zijn opgedist.

Juan Yagüe
1892-1952

Na hevige bombardementen en gevechten wisten de militairen van de uit Marokko afkomstige legereenheden van Franco leger uiteindelijk de stad binnen te komen die door man-tot-man gevechten werd veroverd. Elke inwoner, militair of burger, die een wapen droeg, werd geëxecuteerd.

Op 27 oktober 1936 verscheen er in het Madrileense dagblad La Voz een artikel over de executies door de nationalistische opstandelingen onder leiding van luitenant-kolonel Juan Yagüe in de arena van Badajoz:

> *'Nadat Yagüe Badajoz veroverd had (...) liet hij alle gevangen militieleden bijeendrijven in de arena en ook iedereen die geen wapen had gebruikt, maar als aanhanger van links werd beschouwd. En hij organiseerde een feest voor de reactionairen uit de stad wier levens gespaard waren door het volk en het wettelijk gezag. Op de eerste rijen tribunes namen voorname heren plaats, vrome dames, elegante meisjes, jonge falangisten, (...) eerbiedwaardige geestelijken, deugdzame monniken en nonnen met deemoedige blik onder hun witte kap. Te midden van dit luisterrijke gebeuren stonden mitrailleurs opgesteld. Toen het sein was gegeven - we veronderstellen door bazuingeschal - werden de stierenhokken geopend en verschenen in de arena, die lag te blakeren in de augustuszon, de menselijke horden liberalen, republikeinen, socialisten, communisten en syndicalisten van Badajoz. (...). Vol ontzetting en lijkbleek drongen ze dicht opeen, de dood voor ogen... Yagüe zat op de eretribune in gezelschap van Castejón, zijn secondant. Hij werd omringd door hoffelijke, hem welgezinde landeigenaren, presidenten van broederschappen en provinciaals elegant geklede dametjes. Yagüe hief zijn hand en zwaaide met zijn halsdoek. En de mitrailleurs openden het vuur.'*

Dat er in Badajoz op flinke schaal mensen van links zijn omgebracht lijdt geen twijfel. Net als elders werd iedereen die verdacht werd van wapengebruik zonder enige vorm van proces door de nationalisten doodgeschoten. Maar hoeveel zijn het er geweest? En is het waar dat de arena gebruikt werd als plaats voor massale executies? Van belang is te constateren dat door de meeste journalisten die als eersten de stad na de verovering bezochten melding gemaakt werd van de vele lijken die overal te vinden waren, van massatransporten ervan en van verbrandingen op het kerkhof (de rookpluimen waren zichtbaar vanaf de grens met Portugal).

Maar vrijwel geen enkele journalist spreekt van tekenen die wijzen op een massa-executie in de arena zoals in het verhaal over het feest van Yagüe wordt gesuggereerd. Het staat wel vast dat er enkele honderden executies hebben plaatsgevonden, onder andere in de arena, maar het lijkt welhaast zeker dat de massa-executie in de arena, waarbij vierduizend mensen zouden zijn omgekomen, tot de mythes van de Burgeroorlog behoort.

Direct na het uitbreken van de opstand besloot kolonel José Moscardó de verdediging van de Militaire Academie, gevestigd in het Alcázar van Toledo, op zich te nemen. Hij verschanste zich met ongeveer duizend militairen en hun gezinnen in het enorme gebouw dat al snel door linkse troepen werd omsingeld. Franco, die beloofd had het Alcázar te ontzetten, hield zich aan zijn woord, wat inhield dat de aanval op Madrid werd uitgesteld, een van de meest betwiste beslissingen die Franco heeft genomen. Begin september waren de troepen van Yagüe Madrid al op ongeveer honderd kilometer genaderd, maar tot zijn verbazing en verbittering kreeg Yagüe de opdracht op te trekken richting Toledo. Zijn verzet tegen dit bevel moest hij duur bekopen, want zijn oude vriend Franco aarzelde niet om hem te ontslaan als bevelhebber en generaal José Varela met de opdracht te belasten. Er zijn diverse redenen genoemd waarom Franco besloot het advies van Yagüe om direct door te stoten naar Madrid negeerde. Eén ervan is dat Franco uit was op een zeker succes in verband met de komende beslissing over het leiderschap van de nationalisten. Natuurlijk zou de verovering van Madrid in die fase van de oorlog hem veel krediet hebben opgeleverd, maar een aanval op de hoofdstad was natuurlijk niet zonder risico's en het ontzetten van het Alcázar van Toledo aanzienlijk eenvoudiger. Waarschijnlijker is dat Franco gewoon zijn belofte aan Moscardó wilde nakomen en de tactiek om veroverde gebied te zuiveren van tegenstanders boven die van de snelle aanval stelde. Franco was nu eenmaal een voorzichtig - zij het rücksichtslos - man die er niet van hield onnodige verliezen te lijden. En zo trok generaal Varela op richting Toledo.

29 september 1936: Franco (l) en Moscardó (r) na de inname van het Alcázar van Toledo

Moscardó ontving op 28 september zijn bevrijder met de legendarische woorden: *'Mi general, sin novedad en el Alcázar'* (generaal, niets te melden uit het Alcázar). Uiteraard werd dit feit door de nationalisten publicitair enorm uitgebuit. De aanval op Madrid, die geleid werd door Mola, kwam pas halverwege oktober op gang met Yagüe in een ondergeschoven positie. Eén van de vele vragen over de aard en het verloop van de Spaanse Burgeroorlog is die naar wat de gevolgen zouden zijn geweest van een directe opmars van de nationalisten op de hoofdstad. Madrid zou dan wellicht zijn gevallen en daardoor, zo vlak na het uitbreken van de opstand in juli van datzelfde jaar, zou de oorlog misschien snel beëindigd zijn geweest. Wellicht zouden duizenden levens gespaard zijn gebleven en Spanje geen dictatuur hebben gekend zoals die in 1939 ontstond. Er valt slechts over te speculeren.

De strijd om Madrid

Aan de vooravond van het uitbreken van de Spaanse Burgeroorlog waren er in de drie, door het linkse Volksfront beheerste grote Spaanse steden, Madrid, Barcelona en Valencia, tal van zogenaamde *checas* actief. Checas waren volkstribunalen die burgers of militairen met verdachte - lees rechtse - sympathieën ondervroegen en berechtten. Het begrip checa dateert uit de tijd van de Russische omwenteling in 1917 toen daar tribunalen met die naam werden opgericht ter bestrijding van contrarevolutionaire elementen. In Spanje opereerden rond 330 van deze checas, waarvan alleen al in Madrid 225. Sommige ressorteerden rechtstreeks onder de Spaanse regering, maar in feite had elke bij het Volksfront aangesloten beweging haar eigen tribunalen. De bekendste is de *Checa de Bellas Artes*, oorspronkelijk gevestigd in de kelder van het gebouw waarin de Círculo de Bellas Artes (kring voor schone kunsten) was gevestigd. Deze checa opereerde als het *Comité Provincial de Investigación Pública*, ingesteld door Manuel Muñoz Martínez, toenmalig hoofd van de Veiligheidsdienst (Dirección General de Seguridad). Van rechtspreken door de checas was in feite geen sprake. Mensen werden opgepakt op vage aanwijzingen en er zijn vrijwel zeker duizenden standrechtelijk geëxecuteerd. Soms luidde de uitspraak 'vrijlating' waarna de verdachte bij het verlaten van het gebouw alsnog werd aangehouden en omgebracht.

Michael Koltsov
1989 - 1940 of 1942

Dit recht van de straat heerste ook in de gevangenissen van Madrid, waar duizenden sympathisanten van rechts werden vastgehouden. Zij vormden voor de militaire opstandelingen, die onder leiding van Franco in vier legercolonnes de hoofdstad dicht genaderd waren, de zogenaamde vijfde colonne, waarvan verwacht werd dat zij bij de verovering van de stad een rol zou kunnen spelen. Dit was ook de vrees van Michael Koltsov, correspondent voor de Russische krant de Pravda in Spanje, maar achter de schermen een man met veel macht die de Spaanse regering adviseerde op instigatie van de Russische communistische partij. Koltsov, die meermalen de linkse regeringsleiders erop gewezen heeft dat deze vijfde colonne een groot gevaar vormde, drong sterk aan op evacuatie van deze gevangenen. Begin november werd de situatie in Madrid zo nijpend, dat de regering besloot de stad te verlaten en naar Valencia te vluchten; vrijwel iedereen was van mening dat de hoofdstad elk moment in handen kon vallen van de opstandelingen. In de loop van de avond van 6 november 1936 was het zover, de regering vertrok en liet Madrid achter in handen van de *Junta de Defensa de Madrid* die als opdracht kreeg 'verzet te bieden zonder een duimbreed te wijken'. Op weg naar Barcelona, waar president Azaña zich al eerder had gevestigd, werd de karavaan aangehouden door een anarchistische militie die hen lafheid verweet, maar niettemin doorliet. Daarop besloot men koers te zetten naar Valencia. In Barcelona zou de regering immers zijn overgeleverd aan de genade van de anarchisten.

José Miaja
1878 - 1958

De Junta de Defensa was samengesteld uit vertegenwoordigers van alle partijen die de regering vormden en stond onder leiding van generaal Miaja, niet bepaald een briljant bestuurder, maar die gelukkig kon beschikken over een aantal competente bevelvoerders zoals luitenant-kolonel Rojo die een grote rol heeft gespeeld in de uiteindelijk succesvolle verdediging van de stad. Niet onbelangrijk daarbij was overigens dat de complete aanvalsplannen van de opstandelingen werden aangetroffen op een dode officier, wat betekende dat Rojo precies wist op welke plaatsen hij zijn verdediging moest concentreren. Leden van de Junta de Defensa werden verantwoordelijk gesteld voor het beheer van portefeuilles als Bevoorrading, Oorlog, Oorlogsindustrie e.d.

De zorg voor de openbare orde werd in handen gelegd van Santiago Carrillo Solaris, lid van de *Juventudes Socialistas Unificadas* (jongerenbeweging van de socialistische en communistische partij), opgericht in maart 1936. Santiago Carrillo, die het lidmaatschap van de communistische partij had aangevraagd, was toen nog maar eenentwintig jaar oud, maar werd algemeen beschouwd als een zeer groot talent. Hij kwam direct in actie, trof maatregelen om de wandaden van de checas te bestrijden en maakte een einde aan het illegale wapenbezit onder burgers. Tevens riep hij de *Servicios de Investigación y Vigilancia* ofwel de Onderzoeks- en Bewakingsdienst in het leven die verantwoordelijk werd gesteld voor de behandeling van gevangenen, zoals het handhaven van de gang van zaken in de gevangenissen, het transport van gevangenen etc. Dat waren goede maatregelen, maar ze voorkwamen niet dat er zich grove onregelmatigheden voordeden, met name het grootste bloedbad aangericht door de 'Rojos', de roden die zich bedreigd voelden door de aanwezigheid van de zogeheten vijfde colonne. Dit bloedbad wordt aangeduid als de *Matanza de Paracuellos y Torrejón*, twee plaatsjes die iets ten oosten van Madrid, vlakbij het huidige vliegveld Barajas, liggen en waar een slachting werd aangericht onder de gevangenen, de leden van de Vijfde Colonne. Deze slachtpartijen begonnen op 7 november 1936, daags na het vertrek van de regering naar Valencia. Onder het mom van transportatie naar andere locaties buiten Madrid (het idee van Koltsov) werden gevangenen in bussen gestouwd, naar Paracuellos en Torrejón gebracht waar zij werden omgebracht en begraven. Aangenomen wordt dat daarbij tenminste 2400 mensen zijn omgekomen.

Santiago Carrillo
1915-2012

De terreur hield op met de benoeming van de anarchist Melchor Rodriguez García tot Directeur-Generaal van de gevangenissen van Madrid. Hoewel gevreesd werd dat de situatie onder een anarchist wel eens zou kunnen verslechteren, pakte deze benoeming heel anders uit.

Melchor Rodríguez kende de gevangenis van binnenuit - hij had gevangengezeten onder de dictatuur van Miguel Primo de Rivera - en ontpopte zich als een buitengewoon humaan man die onmiddellijk een einde maakte aan alle onregelmatigheden en wandaden. Vandaar dat hij de bijnaam kreeg van *Ángel rojo* (rode engel). Wie verantwoordelijk kan worden gesteld voor de Matanza de Paracuellos y Torrejón is niet met volle zekerheid te zeggen. Santiago Carrillo, die in 1960 benoemd werd tot Secretaris-Generaal van de Spaanse communistische partij en na de dood van Franco een rol speelde in de Eurocommunistische beweging, heeft altijd ontkend er de hand in te hebben gehad en ook over de precieze rol van zijn naaste medewerkers bestaat geen absolute zekerheid. Maar het feit dat het afvoeren en executeren van de gevangenen een vooraf geplande actie moet zijn geweest (zoiets vereist nu eenmaal de medewerking van veel mensen en logistieke middelen) én dat Santiago Carrillo veel communisten op sleutelposten had benoemd, maakt de conclusie dat de communistische partij een rol heeft gespeeld vrijwel onontkoombaar.

Melchor Rodríguez
1893 - 1968

In september was de socialistische premier Largo Caballero erin geslaagd een revolutionair bewind te vormen bestaande uit leden van het Volksfront dat op 16 februari 1936 een verkiezingsoverwinning had weten te behalen. Hoewel de anarchisten het Volksfront passief hadden gesteund, weigerden zij toe te treden tot het kabinet van Largo. Deze regering nam de belangrijke beslissing om het ongeorganiseerde Spaanse leger - althans wat daarvan over was gebleven aan republikeinse zijde na het uitbreken van de opstand - om te smeden tot een troepenmacht naar model van het Russische Rode leger. Ook werd onder het bewind van Largo Caballero - met als verantwoordelijke minister van Financiën, Juan Negrín - overgegaan tot de aankoop van aanzienlijke hoeveelheden wapens uit de Sovjet Unie. Daarvoor werd de destijds aanwezige goudvoorraad ingezet. In totaal werd 510 ton goud ter waarde van 518 miljoen dollar (huidige waarde ongeveer 5 miljard) naar Rusland verzonden als betaling voor wapenzendingen. Deze wapens begonnen in de loop van oktober binnen te stromen tegelijk met de eerste Internationale Brigades.

Juan Negrín
1892 - 1956

Georganiseerd op initiatief van de Sovjets en goed bewapend. Zij werden direct in de strijd om Madrid ingezet maar zijn van minder betekenis zijn geweest dan wel wordt beweerd. Daarnaast werden in de hoofdstad loopgraven, fortificaties en prikkeldraadversperringen aangelegd. En natuurlijk, de stad leverde een onuitputtelijk aantal vrijwilligers die bereid waren hun stad te verdedigen. Hoewel de angst onder de bevolking groot was, verliep het dagelijks leven bijna als normaal. Mensen gingen naar de bioscoop en flaneerden zoals gebruikelijk in de straten en over de pleinen in het centrum van de stad.

Bij aanvang van zijn opmars naar Madrid beschikte Franco over een troepenmacht waarvan 10.000 manschappen uit het zijn vertrouwde Marokkaanse leger de kern vormden. Ook had hij de steun van door de Duitsers geleverde vliegtuigen: het Condorlegioen. Op 18 oktober veroverde hij de plaats Illescas, waarmee het front op dertig kilometer ten zuiden van Madrid kwam te liggen. Het bericht van deze verovering bereikte de republikeinse regering toen zij voltallig en in gezelschap van president Azaña de première bijwoonde van de film De Matrozen van Kronstadt, een Russische klassieker over de opstand van matrozen in 1921. De oostflank van het front was kwetsbaar en de republikeinen, voorzien van de zojuist gearriveerde wapens, waaronder de superieure T-26 tanks, besloten dan ook tot een tegenaanval over te gaan bij de plaats Seseña, twintig kilometer ten oosten van Illescas. Het plan, dat hoogst waarschijnlijk door sovjet-adviseurs was bedacht, voorzag in een gecombineerde aanval van infanterie, artillerie en tanks en had als inzet eerst Illescas te heroveren om vervolgens richting Toledo op te trekken. Het was een goed plan, dat doet denken aan de later door de Duitsers uitgevoerde Blitzkrieg. Largo Caballero uitte zijn optimisme door te stellen dat het niet alleen ging om front te maken tegen de vijand, maar hen voor altijd eruit te gooien.

Een T-26 tank bij Seseña, oktober 1936

De aanval, onder leiding van generaal Enrique Líster, werd echter een fiasco omdat de infanterie de tanks niet wist te volgen, teruggedrongen werd en grote verliezen leed. Geïsoleerde tanks werden vernietigd met behulp van flessen gevuld met benzine. Het waren de eerste Molotovcocktails, een wapen dat later in de Fins-Russische oorlog opnieuw zou worden uitgevonden. Op 4 november namen de nationalisten het op tien kilometer van Madrid gelegen stadje Getafe in bezit na het hevig gebombardeerd te hebben. Getafe beschikte over een luchthaven en was dus van bijzondere strategische betekenis. Diezelfde dag besloot de republikeinse regering tot een reorganisatie en werden de anarchisten overgehaald toe te treden tot de regering. Dat betekende voor de anarchisten, wars als zij waren van een geïnstitutionaliseerd regime, een enorme stap, maar zij waren er op dat moment van overtuigd dat het beter was de onderlinge geschillen te vergeten en gemeenschappelijk de strijd aan te gaan 'om de ellendige moordenaars die wij tegenover ons vinden te verpletteren'.

Na de nederlaag bij Seseña waren in de ogen van de regering de kansen om Madrid te behouden klein. Zij zag zich voor het dilemma geplaatst om óf nieuw aangekomen brigades en wapens in te zetten en de slag aan te gaan met de oprukkende nationalisten óf hen te verspreiden over de verdedigingsposities die in de stad waren opgeworpen. De regering koos in eerste instantie voor de eerste optie, maar liet zich overtuigen dat dat niet de beste zou zijn. In het open veld waren de goed geoefende en ervaren nationalistische strijdkrachten onoverwinnelijk gebleken, maar vechten om elke meter in en tussen talloze gebouwen in een stad is van een andere orde zoals ook zou blijken.

Het waren vooral de communisten en hun sovjetadviseurs die erop hamerden dat de stad zo goed mogelijk verdedigd diende te worden en daartoe werd besloten. De communistische voorvechtster Dolores Ibárruri, ofwel La Pasionaria, sprak de bevolking moed in met haar krachtige toespraken en haar fameuze oproep ¡No pasarán! (zij zullen er niet doorkomen), een oproep die ooit werd gebruikt in de Eerste Wereldoorlog bij Verdun.

Op 6 november bereikten de nationalisten de buitenwijken van Madrid en braken er gevechten uit bij het voorstadje Carabanchel. Maar de hoofdaanval zou plaatsvinden vanuit het westen via de Casa del Campo, een oud koninklijk jachtterrein. Bedoeling was om van daaruit de rivier de Manzanares over te steken en naar het centrum door te steken via de universiteitsstad. De weg naar het centrum van de stad ging via deze route vooral langs overheidsgebouwen en de kans op burgerslachtoffers hier was kleiner dan in de woonwijken, slachtoffers die Franco zoveel mogelijk wilde voorkomen. Generaal Mola, die het bevel over de operatie zou voeren (gezegd wordt dat Franco hem deze opdracht gaf om hem bij mislukking de schuld in de schoenen te kunnen schuiven) zou in vier colonnes oprukken en rekende op de hulp van de 'Vijfde Colonne', van in de stad opgesloten nationalisten. Zoal hierboven aangegeven vonden republikeinse militairen daags voor de aanval die op 8 november werd ingezet, een kopie van de complete aanvalsplannen van de nationalisten op het lichaam van een vijandige tankcommandant.

Daardoor werden Miaja en zijn belangrijkste bevelvoerder, Rojo, in de gelegenheid gesteld de verdediging bij de Casa del Campo extra te versterken door troepen die nabij Carabanchel gelegerd waren in te zetten aan het westelijk front. In de vroege ochtend van 8 november begon de aanval op de Casa de Campo door een leger van 20.000 man, waarvan 10.000 elitetroepen. Zij vonden ongeveer het dubbele aantal verdedigers zonder enige gevechtservaring tegenover zich. Onder hen bevonden zich reguliere soldaten, een vrouwencorps, politieagenten en de helft bestond uit ongetrainde vrijwilligers. Het mag als een enorme prestatie worden gezien dat deze verdedigers erin slaagden zich staande te houden tegen het als onoverwinnelijk beschouwde Afrikaanse leger van Franco. De dagen daarna werden onophoudelijk aanvallen en tegenaanvallen ingezet, maar de nationalisten wisten niet door te breken. In deze strijd vochten ook regimenten mee van de Internationale Brigades die eigenlijk net te laat arriveerden. Deze brigades waren samengesteld op initiatief van de Sovjets en het waren dan ook de communisten die in de voortdurend gevoede propagandaoorlog claimden dat het aan deze gevechtseenheden te danken was dat de aanval van de nationalisten werd afgeslagen. Een bewering die zwaar overdreven genoemd mag worden. Op 9 november verlegden de nationalisten hun aandacht naar Carabanchel waar in de man-tot-man-gevechten in de arbeiderswijken de soldaten van Franco niet alleen werden tegengehouden maar hen door de republikeinse verzetseenheden aanzienlijke verliezen werden toegebracht.

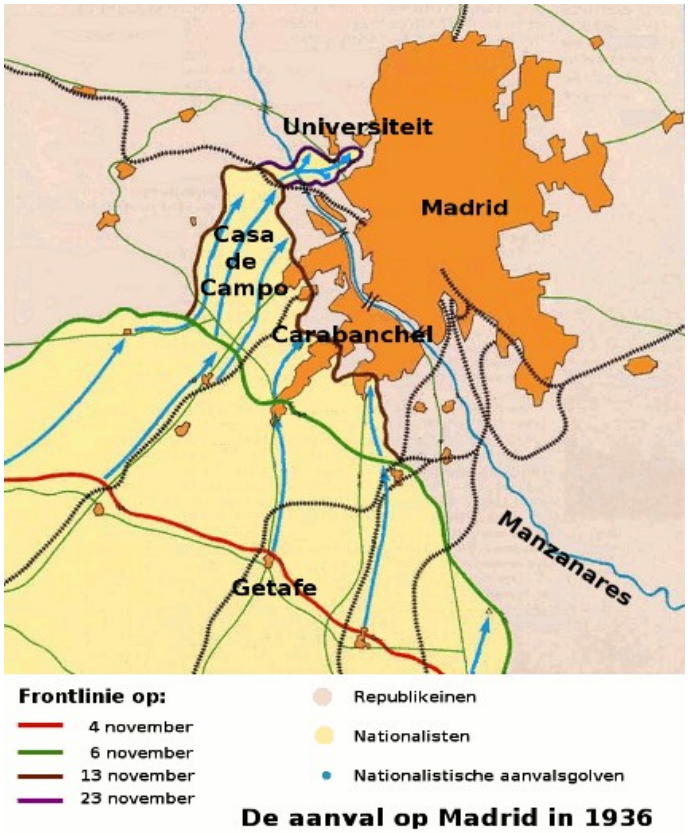

De aanval op Madrid in 1936

Pas op 19 november slaagden de nationalisten onder bescherming van hevig artillerievuur erin om een opening naar de universiteitsstad te forceren. Om elke meter, elk gebouw, elk lokaal werd gevochten en er werden zelfs barricaden opgeworpen van waardevolle wetenschappelijke boeken.

Buenaventura Durruti
1898-1936

In deze strijd kwam de meest populaire anarchistische leider, Buenaventura Durruti, om het leven, die met 3.000 manschappen van het Aragónese front nabij Barcelona de hoofdstad te hulp was gekomen. Durruti zou later in Barcelona begraven worden onder belangstelling van een half miljoen aanhangers. Maar Madrid hield stand, ondanks de hevige bombardementen die Franco inzette toen zijn grondaanval die dag niet tot succes leidde. De strijd hield nog enkele weken aan, maar in feite was een patstelling bereikt.

Het republikeinse Madrid wist zich staande te houden door een combinatie van factoren, waarvan de tijdige organisatie van het leger en de aankomst van sovjet-wapens zeker niet de minst belangrijke waren. Ook de aangebrachte fortificaties speelden een rol van betekenis evenals het moreel van de verzetseenheden dat steeds zeer hoog was. Maar niet vergeten moet worden dat Franco in feite over te weinig elitetroepen beschikte. Hij kon slechts 10.000 van hen inzetten en was genoodzaakt zich terug te trekken toen de verliezen onder hen te zeer opliepen. Nog meer verliezen zouden zijn belangrijkste legermacht ernstig verzwakken en de kans op een eindoverwinning doen afnemen. De slag om Madrid was van geweldige betekenis voor de republikeinen en was een keerpunt in de Burgeroorlog. Vanaf dat moment kreeg zij een internationaal karakter met de Sovjet-Unie en de asmogendheden Duitsland en Italië in de hoofdrol. Toch was Franco vastbesloten om Madrid alsnog in te nemen en in vervolg op het beleg van de stad probeerden de nationalisten vanuit het zuiden de Coruñaweg te bereiken. Vanaf daar zouden zij vanuit het noordwesten Madrid omsingelen en afsnijden van water en elektriciteitsvoorziening afkomstig uit het Guadarrama gebergte. De aanval werd ingezet op 29 november 1936 en aanvankelijk wisten de nationalisten door de republikeinse linies heen te breken, maar zij werden in hun opmars gestuit door troepen van de Internationale Brigades die bij hun verdediging handig gebruik maakten van de solide gebouwde buitenhuizen van rijke Madrilenen. De brigadisten hadden echter wel het nadeel dat zij nauwelijks beschikten over kaartmateriaal en kampten met taalproblemen. Het was ijzig koud en de mist bemoeilijkte het zicht voor beide partijen.

Enrique Lister
1907-1994

Medio december stopten de nationalisten de strijd om op versterkingen te wachten, een gevechtspauze die door de republikeinen slecht werd benut. Toen op 3 januari de nationalisten een blitzkriegachtige operatie inzetten werden de republikeinen, die onder leiding stonden van generaal Miaja, totaal overrompeld. Er was een groot gebrek aan ammunitie, deels de schuld van Miaja, maar zeker ook door de houding van de minister van Oorlog, de socialist Largo Caballero, die de roep om meer ammunitie van de generaal afdeed met de beschuldiging dat Miaja erop uit was zijn verantwoordelijkheid voor de dreigende nederlaag af te schuiven. Uiteindelijk kregen de republikeinen versterking uit Madrid van de 12e Internationale Brigade en een tweede brigade uit Madrid onder leiding van de bekwame generaal Líster. Ook de 14e Internationale Brigade werd vanuit Córdoba overgebracht. Om desertie te voorkomen liet Miaja mitrailleurs op de weg plaatsen en beval elke deserteur neer te schieten. De republikeinen wisten zich uiteindelijk te handhaven en het front kwam in evenwicht. Half januari waren beide partijen aan het eind van hun Latijn en werd de strijd, die ook wel de 'veldslag in de mist' wordt genoemd, gestaakt. De poging van de nationalisten om Madrid te omsingelen was mislukt. Beide partijen verloren naar schatting 15.000 man in deze slag.

De verovering van Málaga

Tijdens de gevechtspauze om Coruñaweg, vond op 28 en 29 december 1936 een korte veldslag plaats om het plaatsje Lopera, ongeveer vijftig kilometer ten oosten van Córdoba. De nationalistische troepen, onder commando van generaal Queipo de Llano waren vanuit Sevilla, dat na de opstand in zijn handen viel, begonnen aan een opmars richting Málaga en de republikeinen vonden het noodzakelijk een tegenoffensief in te zetten. Het betekende de vuurdoop voor de 14e Internationale Brigade onder bevel van een Poolse communist, generaal 'Walter'. Van deze brigade maakten een Frans en een Engels bataljon deel uit. De veldslag duurde slechts zesendertig uur en resulteerde in een nederlaag van de totaal onervaren brigadisten die het zonder telefoonverbindingen en luchtsteun moesten stellen.

Gonzalo Queipo de Llano
1875-1951

Geschrokken door het hevige mitrailleurvuur verlieten vijfhonderd deserteurs de frontlinie en werden er vele honderden gedood. De commandant van het Franse 'Marseillaise'-bataljon, majoor Gaston Delasalle, werd gearresteerd en niet alleen beschuldigd van lafhartigheid en incompetentie, maar ook van spionage voor de fascisten. Hij werd schuldig bevonden door een in allerijl ingerichte krijgsraad te velde, ter dood veroordeeld en geëxecuteerd. Dit snelrecht vond plaats onder verantwoordelijkheid van André Marty.

André Marty
1886-1956

Marty speelde een vooraanstaande rol in de Franse communistische partij (PCF) evenals in de Komintern en leidde de organisatie van de Internationale Brigades. Er was zelfs een bataljon van de 14e Internationale Brigade naar hem vernoemd. Volgens ooggetuigen liet hij mensen die onder verdenking stonden van spionage liever meteen doodschieten dan tijd te verspillen aan wat hij noemde 'bourgeois besluiteloosheid'. Deze veldslag kreeg overigens niet alleen bekendheid door dit staaltje van revolutionaire rechtspleging, maar ook door de dood van twee jonge Engelse dichters: John Conford en Ralph Fox.

Franco werd geheel in beslag genomen door zijn pogingen om Madrid te veroveren, zodat hij in eerste instantie geen aandacht besteedde aan de inname van Málaga, die betrekkelijk eenvoudig zou zijn. Dit tot frustratie van Queipo de Llano die zichzelf beschouwde als heerser over Andalusië en vanuit zijn basis in Sevilla regelmatig de meest dreigende radioberichten uitzond waarmee hij de bevolking van steden als Madrid de stuipen op het lijf joeg. Maar in januari kwam het toch tot een aanval op Málaga. Franco riep daarbij de hulp in van generaal Roatta, leider van het Italiaanse vrijwilligerskorps de *CTV (Corpe di Truppe Volontarie)*. Een slimme zet, want er kon niets misgaan en Mussolini zou daarna ongetwijfeld na een klinkend Italiaans succes zijn steun aan de nationalisten graag willen voortzetten. Ook de luchtbrigade van het Duitse Condorlegioen onder bevel van Wolfram Freiherr von Richthofen - een Duitse oorlogsvlieger - werd ingezet. De verdedigingskracht van Málaga was pover. Stad en provincie hadden geprobeerd zich te onttrekken aan het centrale gezag en met een aanval van de nationalisten in zicht hadden anarchisten geprobeerd in steden en dorpen de macht te grijpen met het gewelddadig afzetten van gekozen besturen.

Deze chaotische situatie was een doorn in het oog van de centrale republikeinse regering, wat tot gevolg had dat de bewapening van Málaga ernstig tekort was gekomen. Er waren weliswaar 12.000 soldaten, maar de helft ervan had geen beschikking over een wapen. Premier en minister van Oorlog Largo Caballero zou gezegd hebben 'geen kogels meer voor Málaga'.

Half januari begonnen de nationalisten aan hun opmars en op 8 februari werd de stad ingenomen na een hevig bombardement vanuit zee door schepen van de nationalistische vloot ondersteund door het Duitse vestzakslagschip Admiral Graf Spee. De in het nabije Cartagena gelegen schepen van de republikeinse marine kwamen merkwaardig genoeg niet in actie. Voor de inwoners van Málaga betekende de nationalistische overwinning een gruwelijke nachtmerrie. Toen de opstand in juli 1936 uitbrak waren door de revolutionairen meer dan duizend welgestelden en Franco-sympathisanten vermoord en de nationalisten namen nu op meedogenloze manier wraak. Talloze inwoners van de stad probeerden te vluchten langs de weg naar Almería, de enige verbinding met republikeins gebied, maar enkele duizenden werden neergemaaid op de vlucht, terwijl anderen in de stad standrechtelijk werden geëxecuteerd. Hoeveel doden er gevallen zijn en hoeveel er Almería hebben bereikt is nauwelijks te schatten.

De veldslagen bij Jarama en Guadalajara

Nadat de pogingen om vanuit noordwestelijke richting Madrid te omsingelen waren mislukt, waagde Franco door middel van een gecombineerd offensief een nieuwe poging. Vanuit het zuidoosten zouden de nationalisten oprukken over de rivier de Jarama teneinde de route naar Valencia af te snijden. Tegelijkertijd zou vanuit de nationalistische zone in het noorden het vrijwilligerskorps van de Italianen onder commando van Roatta oprukken richting Guadalajara. Uiteindelijk doel van deze tangbeweging was een ontmoeting van beide strijdmachten bij Alcalá de Henares, waardoor Madrid vrijwel volledig omsingeld zou zijn. Franco legde het opperbevel van deze actie in handen van generaal Mola.

Tot een gelijktijdige start van deze offensieven kwam het niet, want de inzet van de militairen van de CTV werd vertraagd door het slechte weer dat een tijdige hergroepering van de Italianen na de aanval op Málaga in de weg stond. Op 5 februari, toen de al dagen aanhoudende regen week, gaf Mola het bevel tot de aanval en na drie dagen strijd hadden de nationalistische troepen onder bevel van generaal Varela de westoever van de rivier Jarama onder controle. Omdat de Jarama door de overvloedige regen nergens doorwaadbaar was, vielen de nationalisten op 11 februari bij het aanbreken van de dag aan bij de Pindoque spoorbrug over de Jarama. Weliswaar hadden de republikeinen de brug proberen op te blazen, maar het stalen gevaarte kwam nadat de springladingen tot ontploffing waren gekomen een meter omhoog om vervolgens weer terug te vallen, zodat hij toch kon worden overgestoken.

Marokkaanse soldaten doodden bij verrassing met behulp van messen de bewakers van de brug - Fransen uit het André Marty bataljon - waarna de troepen van Varela de rivier overstaken. Eenzelfde aanval vond plaats bij een zuidelijker gelegen spoorbrug zodat twee bruggenhoofden ontstonden. Aanval op aanval volgde door de olijfgaarden in het heuvelachtige landschap, maar tot frustratie van Varela kwam er geen doorbraak en ontstond er een impasse. In plaats van te wachten op de hergroepering van de Italianen voor de aanval vanuit het noorden, werd op 15 februari het bevel gegeven om door te gaan met de aanvallen wat enorme verliezen met zich meebracht en nauwelijks terreinwinst opleverde.

Vicente Rojo
1894-1966

Intussen wisten de republikeinen, die onder leiding stonden van generaal Miaja en de competente kolonel Rojo zich te herstellen. Een paar dagen na de onverstandige aanval van de nationalisten kwam het tot een tegenaanval waarbij de robuuste T-26 tanks van de Sovjets een belangrijke rol speelden.

Aanval en tegenaanval duurden voort tot de laatste dagen van februari toen beide partijen finaal aan hun eind waren. De verliezen waren groot, naar schatting 6.000 doden en gewonden aan beide kanten. De legers groeven zich in de druilerige olijfgaarden in en wachtten af. In deze gevechtspauze namen beroemdheden als de fotograaf Henri Cartier-Bresson en de bioloog J.B.S. Haldane - die de Republikeinen adviseerde over gasaanvallen - de gelegenheid te baat om het front te bezoeken. Bijzonder is dat een aantal leden van de aan deze strijd deelnemende 15e Internationale Brigade afkomstig waren uit het Ierse Republikeinse leger, de IRA, waaronder een van hun aanvoerders, Frank Ryan. Maar ook aan nationalistische zijde vochten Ieren mee die zich als vrijwilliger hadden gemeld, met in hun midden eveneens IRA-leden. Deze groep - de Ierse Brigade - stond onder leiding van Eoin O'Duffy, leider van de Blauwhemden, een pro-Franco beweging die steun genoot van de Ierse kardinaal Joseph MacRory.

Achteraf is het verwonderlijk dat Franco begin maart het bevel gaf om het tweede deel van de tangoperatie ten oosten van Madrid in te zetten, want het was maar zeer de vraag of de nationalisten vanaf het Jaramafront wel in staat zouden zijn opnieuw op te rukken naar Alcalá de Henares. Op 8 maart begon de aanval op Guadalajara vanuit het noorden en daarbij waren vooral Italiaanse troepen (35.000 man) betrokken die onder bevel stonden van generaal Roatta. Van Spaanse zijde vochten 15.000 man mee onder leiding van generaal Moscardó, de man die in juli 1936 het beleg van het Alcázar van Toledo had weten te doorstaan. De Italianen blaakten van zelfvertrouwen na het gemakkelijke succes in Málaga en braken eenvoudig door de republikeinse linies heen. Maar de zeer slechte weersomstandigheden - er was nauwelijks zicht ten gevolge van de mist - speelde hen parten en het offensief stokte, ook al omdat veel van de Italianen, nog gekleed in tropenuniform, het koud hadden en moe waren. Tot verbijstering van Roatta ging Franco niet in op zijn verzoek om een nieuwe aanval te openen aan het Jaramafront, zodat van een gecoördineerde actie geen sprake was. De republikeinen wisten hun troepen te herordenen en te versterken, waarbij de communisten hun invloed zagen toenemen: velen van hen werden commandant te velde. Het was een onderdeel van de politieke strijd die zich afspeelde.

Mario Roatta
1887-1968

De communisten van de PCE en de Komintern hadden hun vertrouwen in Largo Caballero als premier en minister van oorlog verloren en waren erop uit hem beentje te lichten. Zo stuurde, André Marty, de leider van de Internationale Brigades, rapporten naar Moskou waarin hij de weerstand van Largo Caballero tegen communistische participatie in de legerleiding uitvoerig aan de kaak stelde.

Nadat het weer een beetje was opgeklaard begonnen de gevechten opnieuw en op 10 maart wisten de Italiaanse gevechtseenheden het stadje Brihuega te bezetten. Rond dit plaatsje speelde zich een bizarre episode af in de Burgeroorlog: Italiaanse troepen vechtend aan nationalistische zijde raakten slaags met landgenoten van het Garibaldi Bataljon van de 12e Internationale Brigade, een Italiaanse burgeroorlog op Spaanse bodem. De communisten trachtten hun landgenoten door middel van pamfletten en berichten via geluidsinstallaties over te halen om over te lopen: 50 peseta's voor desertie en 100 peseta's in geval zij hun wapens zouden meenemen. In de dagen daarop zetten de republikeinen een tegenoffensief in dat succes had. De Italiaanse nationalisten werden teruggedrongen. Een opmerkelijke rol werd daarbij vervuld door de Russische commandant Rodimtsev die tot Held van de Sovjet-Unie zou worden uitgeroepen voor zijn dapper gedrag in deze strijd .

In de slag bij Guadalajara verloren de Italianen ruim 5000 man terwijl de Spaanse eenheden van Moscardó nauwelijks verliezen hadden geleden. Dit maakte Mussolini woedend. Hij voelde zich vernederd, niet alleen door de republikeinse overwinning, maar ook omdat de Nationalisten deze nederlaag afdeden als zijnde een Italiaans aangelegenheid waarvoor zij niet verantwoordelijk waren. De overwinning van links op de troepen van Mussolini had uiteraard een positieve invloed op het moraal van de republikeinen en ontketende in het buitenland aan linkse zijde een enorm optimisme. Maar de wil van Mussolini om zich te wreken voor deze vernedering dreef hem eens te meer in de armen van Franco en de nederlaag van de nationalisten was geen keerpunt in de oorlog ten gunste van de republikeinen.

Leden van de Internationale Brigade
in de slag bij Guadalajara

Het zou hun enige overwinning zijn gedurende de gehele Burgeroorlog. Voor Franco betekende deze nederlaag het einde van zijn droom om Madrid snel in te nemen. Mede op aandringen van zijn militaire adviseurs wendde hij zich naar het noorden, naar de Baskische provincies en Asturië met hun grondstoffen en voor de oorlog zo belangrijke industrieën.

Politieke ontwikkelingen in het Nationalistische kamp

De dag nadat de opstand der militairen uitbrak, kwam op 20 juli 1936 generaal José Sanjurjo door een vliegtuigongeluk om het leven. Deze vooraanstaande militair had al in 1932 geprobeerd een opstand te ontketenen, was daarna verbannen en nu door de nationalisten voorbestemd om de rol van staatshoofd te gaan vervullen. Het vliegtuigje crashte en de piloot die het ongeluk overleefde gaf als verklaring van het ongeluk dat Sanjurjo tegen zijn advies veel te veel bagage had laten inladen. Daarmee was één van Franco's potentiële concurrenten in de strijd om de absolute macht van het toneel verdwenen. Vier dagen daarna installeerde generaal Emilio Mola, leider en geestelijk vader van de militaire opstand, in Burgos een militaire junta, de Junta de Defensa Nacional. In de door de nationalisten veroverde gebieden braken stakingen uit die door de militairen hardhandig werden neergeslagen. Leiders van de vakorganisaties UGT en CNT werden geëxecuteerd. De junta draaide de door de republikeinse regering ingezette hervormingen vrijwel geheel terug. Kerkelijke autoriteiten aarzelden aanvankelijk hun steun uit te spreken aan de opstandelingen, van de seculiere falangisten moesten zij immers niets hebben, maar uiteindelijk zegde de kerk bij monde van vooraanstaande geestelijken als Gomá, bisschop van Toledo en primaat van de rooms-katholieke kerk in Spanje, volledige steun toe aan de militairen. De voortdurende wreedheden die de revolutionairen in de republikeinse zone begingen tegen religieuzen en de vele door hen platgebrande kerken, zullen daarbij ongetwijfeld van invloed zijn geweest. Deze antiklerikale houding dreef de kerk als het ware in de armen van de opstandelingen.

José Sanjurjo
1872 - 1936

Nog voordat het Alcázar in handen viel van de troepen van Franco, vond op zijn verzoek op 21 september 1936 in een hangar nabij Salamanca de bijeenkomst plaats van de nationalistische top tijdens welke het besluit werd genomen Franco te benoemen als opperbevelhebber van alle strijdkrachten met de titel Generalísimo.
In feite was er geen keuze. Mola was duidelijk de mindere gebleken van Franco en andere serieuze kandidaten ontbraken. Tot verbijstering van de militairen en grote irritatie van Mola werd in de persverklaring gesteld dat Franco benoemd was als staatshoofd en daarmee dus ook alle politieke macht aan zich getrokken had. Macht die hij niet meer zou afgeven. Het was in feite een staatsgreep binnen de staatsgreep Op 1 oktober werd Franco in Burgos formeel tot staatshoofd geïnaugureerd.

Franco met de Junta Técnica
Burgos, 1 oktober 1936

De militaire junta werd vervangen door de *Junta Técnica del Estado*. Franco profileerde zich nadrukkelijk als *Caudillo* (leider) een titel die waarmee legeraanvoerders uit het verleden zich tooiden. De slogan 'Una Patria, Un Estado, Un Caudillo' ontstond, naar analogie van het Duitse 'Ein Volk, ein Reich, ein Führer'. Met dit al creëerde Franco een basis om de eenheid in de nationalistische gelederen te versterken, wat nodig was, want zowel de falangisten als de carlisten die Franco steunden, waren er voortdurend op uit hun eigen posities te verstevigen en liepen daarbij de Caudillo voor de voeten.

De falangistische beweging onder leiding van José Primo de Rivera, was voor het uitbreken van de burgeroorlog van bescheiden omvang, maar nadat de opstand van de militairen was uitgebroken en de nationalisten terrein wisten te veroveren, speelden de falangistische milities een groeiende rol bij in de bloedige zuivering van de burgerbevolking. Bekendste voorbeeld is ongetwijfeld de moord op de Spaanse dichter Federico García Lorca op 16 augustus 1936.

Fedrico García Lorca
1898-1936

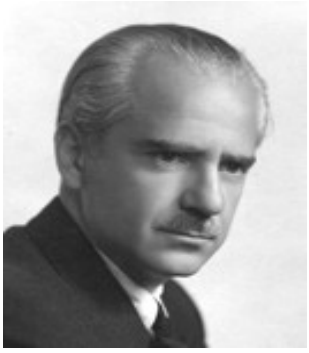

Ramón Serrano Suñer
1901 - 2003

José Primo de Rivera, die zijn Falange trachtte te behoeden tot afglijden tot het niveau van de nazi's, was als leider populair bij zijn aanhangers en in principe een concurrent voor Franco als het ging om het nationalistische leiderschap. De zwager van Franco, Serrano Súñer, die de bijnaam droeg van *cuñadísimo* (cuñado = zwager ofwel het toppunt van nepotisme) probeerde voordat de burgeroorlog uitbrak beiden met elkaar te verzoenen, maar Franco had niets op met de flamboyante figuur die Primo de Rivera was. En zo kwam de arrestatie van Primo de Rivera door de republikeinen op 15 maart 1936 Franco eigenlijk wel goed uit. Hij heeft zich niet ingespannen om zijn rivaal vrij te krijgen. José Primo de Rivera werd in het najaar ter dood veroordeeld voor samenzwering tegen de staat, en op 20 november geëxecuteerd. Daarmee verloor rechts Spanje een populaire leider en was Franco opnieuw een concurrent kwijt. De al tijdens de gevangenschap van Primo de Rivera op de voorgrond getreden Manuel Hedilla nam het leiderschap van de Falange over. Hedilla vertegenwoordigde net als Primo de gematigde stroming binnen de Falange die zich afkeerde van het lukraak executeren van mensen met linkse sympathieën. Door af te zien van het vermoorden van de armen die politiek links steunden, trachtte Hedilla te voorkomen dat de lage sociale klassen zich geheel zouden afwenden van de Falange.

Manuel Fal Conde
1894-1975

De rechtse en ultra rooms-katholieke carlistische beweging was diep verankerd in de rurale bevolking Baskische provincies, met name in Navarra en destijds een krachtige beweging onder leiding van de advocaat Manuel Fal Conde, die beschikte over een eigen militie, de Requeté. De carlisten sloten zich aan bij de opstand van de militairen en de requetés werden ingedeeld bij de nationalistische strijdkrachten. Net als de troepen uit Afrika, die onder Franco oorlogservaring hadden opgedaan, waren de requetés goed getraind. Bovendien waren zij gevreesd door hun onverschrokkenheid vanwege hun overtuiging dat zij een kruistocht voerden tegen ongelovigen. In Franco's ogen gingen de carlisten te ver in hun poging tot zelfstandig opereren toen zij eind 1936 een Koninklijke Militaire Academie wilden oprichten om onder eigen regime officieren op te leiden.

De Caudillo verklaarde dit als een handeling die inging tegen het nationalistische gezag en maakte er een eind aan. Fal Conde vertrok in ballingschap naar Lissabon.

In het vroege voorjaar van 1937 werd Franco zich ervan bewust dat er binnen de nationalistische zone een politieke diversificatie dreigde. De toenemende kracht van de falangisten en carlisten vormde een bedreiging voor de eenheid en voor zijn positie. Ook de monarchisten en wat er van de rechtse katholieke partij de CEDA was overgebleven, speelden een rol. De falangisten wilden een dictatuur à la het Derde Rijk, de carlisten wensten herstel van de theocratie onder hun eigen leider en de monarchisten wilden een situatie creëren zoals onder de dictatuur van Miguel Primo de Rivera in de twintiger jaren. Maar ondanks deze verschillen streefden al deze partijen naar dictatoriale eenheid en dat paste in het straatje van Franco. In april 1937, vlak nadat er zich binnen de Falange een strijd om de macht had afgespeeld, rekende Franco af met de politieke diversificatie binnen zijn eigen aanhang. Bij decreet werden alle rechtse groeperingen ondergebracht in een nieuwe eenheidspartij: de *FET y de las Jons (Falange Española Tradicionalista y de las Juntas de Ofensiva Nacional Sindicalista)*. Hun uniform bestond uit het blauwe hemd van de falangisten en de rode baret van de carlisten. Ook de fascistische groet werd ingevoerd.

Affiche van de
Fet y de las Jons

Franco nam de formele leiding op zich van deze nieuwe eenheidspartij, maar liet de dagelijkse leiding over aan zijn zwager Serrano Súñer, de architect van deze politieke stap. Hedilla verzette zich, weigerde een benoeming in het bestuur van de FET en probeerde de zelfstandige positie van zijn Falange te behouden. Het kwam hem duur te staan. Hedilla werd gearresteerd en ter dood veroordeeld door Franco, maar op het nippertje gered door toedoen van Serrano Súñer. Hiermee had Franco zijn machtspositie geconsolideerd. Zijn enig mogelijke concurrent, generaal Mola, de geestelijk vader van de opstand van de militairen, overleed op 3 juni 1937 ten gevolge van een vliegtuigongeluk.

Ontwikkelingen bij de Republikeinen

President Manuel Azaña realiseerde zich nadat de Burgeroorlog was uitgebroken, dat er een poging gedaan zou moeten worden om op centraal niveau eenheid te smeden tussen de zo verschillend denkende linkse groeperingen. Deze waren ruwweg te onderscheiden in revolutionairen pur sang en de centralisten, die eropuit waren om via een democratisch gekozen regering Spanje om te vormen tot een staat naar marxistisch model. Tot de revolutionairen behoorden de anarchisten, met de vakorganisatie CNT als voornaamste machtsfactor, de POUM en de revolutionaire vleugel van de socialistische PSOE. De communistische PCE, de gematigde vleugel van de PSOE en de republikeinen vormden het centralistische blok.Bij velen heerste de mening dan er slechts één politicus was die deze ver uiteenlopende bewegingen tot elkaar zou kunnen brengen en dat was Francisco Largo Caballero, vooraanstaand lid van de PSOE en leider van de socialistische vakbond UGT. Hoewel Azaña zelf geen vertrouwen had in Largo Caballero, kon hij weinig anders dan de socialist vragen een kabinet te formeren en deze slaagde erin om een regering te vormen met socialisten, links-republikeinen en communisten. Alleen de anarchisten kreeg hij op dat moment niet over de streep. Leden van de CNT zouden pas in november deel gaan uitmaken van de republikeinse regering. In het kabinet dat aantrad op 4 september was Largo Caballero zowel premier als Minister van Oorlog. Hij begon aan een reorganisatie van het leger, waarbij die van het Russische Rode Leger als model werd gebruikt, maar probeerde de invloed van de communisten zoveel mogelijk te beperken, wat hem met hen in een ernstig conflict bracht.

Affiche van de CNT

Overal waar de opstandelingen in de zomer van 1936 het onderspit delfden, zoals in Madrid, Aragón en Catalonië, werd het lokale bestuur vervangen door revolutionaire comités geïnitieerd door de vakbonden: de socialistische UGT en de anarchistische CNT. Deze comités werden verondersteld de lokale bevolking te representeren en namen alle bestuurlijke werk over van de bestaande organen. Enige uitzondering daarop werd gevormd door de Baskische provincies, waar de revolutie geen wortel schoot. Daar heersten de Baskische nationalisten en kreeg de autonome republiek Euzkadi vorm.

Met de aanwijzing van José Antonio Aguirre als Lehendakari (president) die op 1 oktober de eed aflegde onder de traditionele eik van Guernica, werd de republiek formeel uitgeroepen. De zeer gelovige Basken bleven trouw aan de republiek en onthielden hun steun aan Franco, wat hem verraste. Maar voor de Basken had zelfstandigheid de hoogste prioriteit en wat dat betreft verwachtten zij meer van de republikeinse regering dan van de opstandelingen. Dat zij daarin gelijk hadden merkten zij na Franco's overwinning aan de lijve. Zoals te verwachten, werd deze houding van de Basken hen door de kerk niet in dank afgenomen.

José Antonio Aguirre, 2e van rechts
1904-1960

De om zich heen grijpende revolutie en inrichting van het lokale bestuur naar anarchistisch model bracht een aantal interessante experimenten met zich mee die in eerste instantie op veel plaatsen een succes waren. Zo werd door de anarchisten van de CNT in Catalonië een aantal industrieën overgenomen en gemoderniseerd, waarvoor normaliter harde stakingen zouden moeten zijn gevoerd. Deze bedrijven werden geleid door arbeiderscomités die erin slaagden om productieprocessen al enkele dagen of weken na de revolutie weer te laten draaien. Ook in Madrid werd de industrie overgenomen door arbeiderscomités. Banken liet men met rust, maar wel werd de rente gehalveerd. Zeer opvallend in de hoofdstad waren de collectieve restaurants, georganiseerd door de vakbonden die deze van voedsel voorzagen dat zij desnoods in agrarische gebieden in beslag namen. Daardoor konden goedkope maaltijden worden verstrekt. In Aragón vond op grote schaal collectivisatie van de landbouw plaats en ook daar betekenden deze veranderingen een verbetering ten opzichte van de voorgaande situatie evenals in gebieden als Extremadura, La Mancha en Castilië.

Voor de centrale regering in Valencia betekenden al deze revolutionaire acties een enorme bestuurlijke complicatie in de strijd tegen de opstandelingen vooral omdat in diverse regio's de organisatie van een eigen legermacht ter hand genomen werd. In de Baskische regio werd het onafhankelijke leger *Eusko Gudarostea* opgericht en de oorlogsindustrie ingezet bij de constructie van de zogenaamde IJzeren Ring van Bilbao, een verdedigingswerk voor de hoofdstad van de Baskische staat. Ook de Generalitat (bestuur) van Catalonië probeerde een eigen leger te organiseren, zeer tegen de zin van de regering. In december maakte Lluís Companys, de president van Catalonië bekend dat de *Exercìt Nacional de Catalunya* was geformeerd, maar in 1937, toen de lichtingen van '34 en '35 werden opgeroepen, plaatste de regering dit leger onder centrale controle.

Lluis Companys
1882-1940

Eind 1936 begon de reorganisatie van het republikeinse leger gestalte te krijgen. Opmerkelijk element daarin was de aanstelling van commissarissen die als taak hadden te waken over het welzijn van de troepen en om commandanten in de gaten te houden. De toenmalige minister van Buitenlandse zaken, Julio Álvarez del Vayo, lid van de PSOE, maar een medestander van de communisten, wist Largo Caballero ertoe te bewegen hem als commissaris-generaal te benoemen en kreeg daardoor de gelegenheid om de benoeming van communisten op belangrijke legerposten te bevorderen. Struikelblok bij de vorming van een hecht en goed geleid republikeins leger was de aanwezigheid van grote aantallen anarchisten die niets moesten hebben van bovenaf opgelegde discipline en de communisten wantrouwden die steeds meer bevelhebbers leverden. De verovering van Málaga door de nationalisten in februari 1937 deed de ruzie tussen communisten en Largo Caballero oplaaien. De communisten verweten Largo Caballero onvoldoende aandacht besteed te hebben aan de bewapening van de verdedigers van de stad. Een tweede bron van ergernis voor de communisten was het besluit van Largo Caballero om de in juli '36 opgerichte Junta de Defensa van Madrid te ontmantelen.

Julio Álvarez del Vayo
1891-1975

Deze Junta was aangesteld nadat de regering vlak voor de aanval van Franco op Madrid in november 1936 naar Valencia was uitgeweken en in deze junta hadden de communisten veel invloed. Largo hief de junta op naar aanleiding van een rapport van de anarchist Melchor Rodríguez García, directeur-generaal van de Madrileense gevangenissen, die een eind maakte aan de wegvoering en executie van nationalisten in november 1936. In dit rapport deed hij een boekje open over de rol van de communisten in deze schandelijke moordpartij. De communisten - waaronder de vele Russische adviseurs - waren razend en vastbesloten Largo Caballero ten val te brengen. Het conflict tussen de communisten en Largo Caballero bereikte haar climax na de gebeurtenissen begin mei 1937 in Barcelona.

Burgeroorlog binnen de Burgeroorlog en de val van Largo Caballero

Nadat de nationalistische opstandelingen in juli 1936 door het linkse verzet in Barcelona waren verslagen, heerste in feite de CNT onder aanvoering van de toen nog in leven zijnde Buenaventura Durruti over de stad. Bijna een jaar later, op 3 mei 1937, besloot de regering de macht terug te nemen en de eerste stap was een poging van de oproerpolitie om het door de anarchisten beheerde gebouw van de Telefónica te bezetten. Dit lukte weliswaar, maar de anarchisten openden vanuit datzelfde gebouw het vuur als waarschuwing aan alle arbeiders dat het nu menens was. Barricades werden opgericht en men bereidde zich voor op een gewapend treffen tussen de politie-eenheden van het centrale gezag en de arbeidersbevolking die overwegend was aangesloten bij de anarchistische CNT. De POUM riep de arbeiders openlijk op om de strijd met het gezag aan te gaan en de revolutie te redden.

Overal in der stad braken gevechten uit toen de oproerpolitie zich probeerde meester te maken van gebouwen in handen van de anarchisten. Pogingen van anarchistische leiders om met president Companys tot een vergelijk te komen, bleven steken in goede bedoelingen en er restte Companys weinig anders dan een beroep te doen op de centrale regering in Valencia om de orde te handhaven. Dat bracht Largo Caballero in een lastig parket. Hij wilde de samenwerking met de CNT in zijn regering niet op het spel zetten, maar ontkwam niet aan de beslissing om troepen te sturen naar Barcelona. Uiteindelijk wisten de leiders van de CNT - bang voor het ontstaan van een chaos - de arbeiders zover te krijgen dat zij hun wapens neerlegden en weer aan het werk gingen. CNT en POUM verloren hiermee hun sinds juli 1936 opgebouwde machtspositie en het was afgelopen met het anarchistische beheer van de regio.

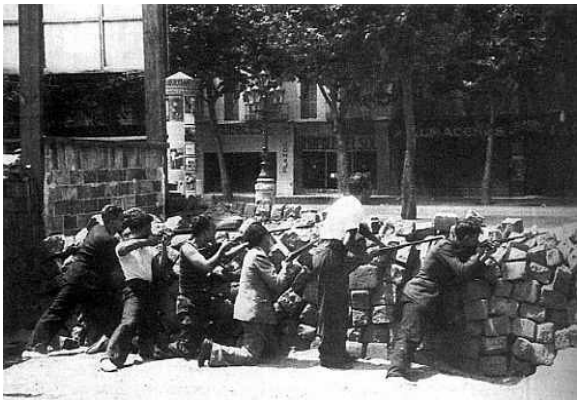
Barricade in Barcelona, mei 1937.

De communisten grepen hun kans om de anarchisten en vooral de POUM zwart te maken. De POUM werd beschuldigd van het aanzetten tot onderlinge strijd binnen de antifascistische beweging. Zelfs beweerden de communisten dat er connecties zouden zijn tussen de nationalisten van Franco en de POUM. In Barcelona werd opdracht gegeven door het communistische hoofd van de veiligheidsdienst om POUM leider Andreu Nin op te pakken. Na enkele dagen in de gevangenis te zijn gemarteld werd Nin door een commando van communisten geëxecuteerd. Op instigatie van Moskou verzocht Vicente Uribe, een van de PCE ministers in de republikeinse regering, aan Largo de POUM op te heffen en zijn leiders te arresteren. Deze weigerde, hij vertikte het om een partij illegaal te verklaren die zijn verdiensten had bewezen in de strijd om de positie van de arbeiders te verbeteren. De breuk tussen Largo Caballero en de communisten was daarmee definitief.

Maar ook binnen andere gelederen groeide de kritiek op de socialistische regeringsleider. Azaña wilde voor alles een krachtige staat tot stand brengen, in zijn ogen noodzakelijk om de burgeroorlog te winnen en zag niets in de vrijage van Largo Caballero met de anarchisten. Verzoeken van de socialist om zijn eigen vakorganisatie, de UGT en de CNT meer invloed te geven op het regeringsbeleid, werden door de president categorisch afgewezen. Azaña wilde geen regering waarin de naar revolutie strevende vakbonden de boventoon zouden voeren. Ook de belangrijkste ministers van de PSOE, Juan Negrín en Indalecio Prieto, verschilden van mening met hun leider, zij wilden de samenwerking met de communisten voortzetten. Niet alleen omdat zij hun strenge opvattingen over centrale aansturing deelden, maar vooral omdat zij bang waren dat bij blokkering van de communisten Moskou zou stoppen met de bewapening van het republikeinse leger. Op 17 mei 1937 trad Largo Caballero onder druk van de omstandigheden af en werd opgevolgd als premier door zijn bij Moskou goed liggende partijgenoot Juan Negrín. Negrín zou premier blijven tot vlak voor het einde van de Burgeroorlog.

De slag om het noorden

Parallel aan de kust van de golf van Biskaje loopt het Cantabrisch gebergte, dat na de opstand van de militairen in juli 1936 de grens vormde tussen het nationalistisch gebied aan de zuidkant en de smalle republikeinse zone in het noorden. In het oosten rukten de troepen van generaal Mola op en veroverden in september San Sebastián terwijl in het westen het front ongeveer langs de grens tussen de provincies Asturië en Galicië lag. Oviedo, de hoofdstad van Asturië bleef een nationalistische enclave in de republikeinse zone ondanks hevige aanvallen van mijnwerkers op de stad. Toen in maart 1937 Franco besloot de aanval op het noorden in te zetten, realiseerde hij zich dat de beste kans om het gebied binnen te vallen langs de oostkant zou zijn, elders vormde het gebergte een voor de republikeinen goed te verdedigen natuurlijke barrière. Langs de oostkant betekende een aanval op de Basken die, zoals hierboven vermeld, zich bij de republikeinen hadden aangesloten.

Requetés met kruisbeeld, 1937

Onder het opperbevel van Generaal Mola begonnen de nationalisten, vooral bestaande uit eenheden van de carlistische Requeté, hun aanval op de Baskische gebieden op 31 maart 1937. Een bizarre situatie, waarin de rooms-katholieke requetés - onder het uitroepen van de kreet 'Viva Cristo Rey' - het opnamen tegen hun Baskische geloofsgenoten. Het was vanaf het begin een ongelijke strijd. Weliswaar waren de grondtroepen tegen elkaar opgewassen, maar de Basken ontbeerden elk verweer tegen de massale luchtacties van het Condorlegioen onder leiding van Von Richthofen. Diezelfde dag nog werd het stadje Durango gebombardeerd door de Duitse vliegers, waarbij een paar honderd burgerdoden vielen. Een kerk waarin de mis werd opgedragen kreeg een voltreffer die veel slachtoffers maakte. De nationalisten beweerden na het bombardement dat de roden de geestelijken hadden geëxecuteerd en de kerk in brand gestoken, een typisch staaltje van valse oorlogsretoriek. De bedoeling van dit heftige bombardement is nooit duidelijk geworden, Durango was militair gezien van weinig betekenis en als het een poging was van de nationalisten om de weg te blokkeren, dan verklaard dat nog niet het rücksichtslos beschieten van vluchtende inwoners.

Begin april kondigden de nationalisten een blokkade af van de Spaanse havens aan de kust van de baai van Biskaje. Dat bracht hen in conflict met de Engelsen, die hun handel met de Basken bedreigd zagen. De formeel in het Spaanse conflict neutrale Engelse regering vreesde tot het innemen van een standpunt te worden gedwongen. Uitgaande van de veronderstelling dat de blokkade effectief was, zag zij zich genoodzaakt koopvaardijschepen te laten uitwijken naar Franse havens. Informatie over de blokkade kwam echter van de Engelse admiraliteit, die sympathiseerde met Franco en onbetrouwbaar bleek: in werkelijkheid was de haven van Bilbao wel degelijk bereikbaar. Na een korte schermutseling op de grens van de territoriale wateren trokken de Spaanse oorlogsschepen zich terug en werden de Engelse koopvaardijschepen niet langer gehinderd in hun doorvaart. Daardoor week voor de Basken het gevaar van uithongering vanwege een zeeblokkade.

Een hernieuwd offensief op 20 april vormde een ernstige bedreiging voor de Basken, die zwaar te lijden hadden van de luchtaanvallen van het Condorlegioen. Als het aan Von Richthofen had gelegen was Bilbao gebombardeerd, maar de nationalisten waren terughoudend in het bombarderen van civiele doelen, waarbij veel rooms-katholieke burgers zouden kunnen omkomen. Zij vreesden de afkeuring van het Vaticaan. De frustratie die deze houding bij Von Richthofen teweegbracht, heeft waarschijnlijk bijgedragen tot zijn luchtactie op het stadje Guernica op 26 april. Zoals gebruikelijk bij oorlogen woedde er tijdens de burgeroorlog in Spanje een hevige propagandastrijd en na het bombardement op Guernica bakten de nationalisten onder leiding van Franco

het wel heel bruin door te beweren dat de stad door de rode horden in brand was gestoken, maar dat werd natuurlijk door niemand geloofd.

Het was zonneklaar dat de gevechts-vliegtuigen van het Condorlegioen het stadje met de grond gelijk hadden gemaakt. Waarschijnlijk hebben ook enkele Italiaanse toestellen meegedaan aan het bombardement. Maar links schuwde overdrijving in de berichtgeving niet. Zo werd gesteld dat er een stadje gebombardeerd was met '7000 inwoners dat geen militair belang had'.

Omdat het maandag was, de feestelijke marktdag, waren er - zo werd beweerd - veel bezoekers zodat ongeveer 10.000 mensen waren blootgesteld aan de verschrikkingen. Het aantal doden werd door de Baskische regering geschat op 1654, maar het zouden er ook 3000 kunnen zijn geweest. In werkelijkheid telde Guernica 5000 inwoners en er waren geen extra mensen op de been omdat de feesten waren afgelast. Door de intensieve rekruteringen ontbraken honderden jongeren zodat er hooguit 4500 aanwezig waren op het moment dat het Condorlegioen aanviel. Zorgvuldig onderzoek van o.a. ziekenhuisgegevens, dodenregisters van de gemeente en begrafenisgegevens heeft uitgewezen dat er ongeveer 120 doden zijn gevallen.

Wat precies het motief is geweest om Guernica te bombarderen zal wel altijd een raadsel blijven. Zouden militaire overwegingen een rol hebben gespeeld, dan rijst de vraag waarom de Duitsers de brug hebben gemist die vernietigd had moeten worden om de terugtocht van de tegenstander te beletten. Deze werd niet geraakt en ook het feit dat Von Richthofen brandbommen inzette wijst erop dat de wens bestond om paniek te zaaien onder de bevolking. Waar de aanvallers zeker niet op uit zijn geweest was de vernietiging van Guernica vanwege zijn historische betekenis voor de Basken. Von Richthofen zal daarvan niet op de hoogte zijn geweest. Een andere bewering die opgeld deed, was dat de verwoesting van Guernica opzettelijk was en werd bereikt door gebruik van speciale bommen. Het was een experiment, een nieuw systeem van bombarderen. Dit is niet waarschijnlijk. Natuurlijk was van opzet sprake, maar de explosieven verschilden niet van die gebruikt bij andere bombardementen zoals op Madrid of Jarama. De verwoestende effecten werden veroorzaakt door de geconcentreerde aanval van de Junkers, door het dichtbevolkte centrum, het vele hout van de huizen en het gebrek aan blusmiddelen. Het bombardement op Guernica is dus moeilijk te zien als een experiment dat een voorloper was van de tijdens de Tweede Wereldoorlog uitgevoerde tapijtbombardementen. die qua intensiteit van een geheel andere orde waren.

Een interessante vraag is ook wie eigenlijk de opdracht heeft gegeven tot het bombarderen van Guernica. Ook dit zal wellicht voor altijd onduidelijk blijven, maar feit is wel dat Franco uiterst voorzichtig was met het bestoken van burgerdoelen in het gebied waar zijn geloofsgenoten woonden en er zijn geen bewijzen dat hijzelf de opdracht zou hebben gegeven. Of was het generaal Mola, de aanstichter van de rechtse opstand en bevelhebber van de Nationalistische strijdkrachten in het noorden?

Het is echter ook denkbaar dat noch Franco, noch Mola het bevel hebben gegeven tot het bombarderen van Guernica en dat het Von Richthofen was die op eigen houtje handelde. Wie het besluit ook heeft genomen om Guernica te bombarderen, de gevolgen van dit bevel waren er niet minder om. De vernietiging van Guernica was, is en blijft een afschuwelijke herinnering aan de wrede Spaanse burgeroorlog, vastgelegd in het meesterwerk van Pablo Picasso, dat te zien is in het museum Reina Sofía te Madrid.

Afleidende manoeuvres: San Ildefonso en Huesca

Uiteraard was het de republikeinse regering heel wat waard om te voorkomen dat de noordelijke provincies door Franco veroverd zouden worden. De nationalisten zouden daarmee de belangrijke industrieën in handen krijgen. Ook omdat de regering van Largo Caballero de Basken ervan verdacht op eigen houtje een verdrag met Franco te zullen sluiten, werd in mei besloten elders in de aanval te gaan om de druk op het noordelijk front te verminderen. Oorspronkelijk was de regering van plan een offensief te starten in Extremadura, waar de legermacht van Franco zwak was, met als doel de nationalistische zone in tweeën te knippen. Dit plan kon echter geen genade vinden in de ogen van de communisten die steeds meer invloed hadden weten te veroveren in het leger. Omdat de verdediging van Madrid voor zowel de Russen als de Spaanse communistische leiders van grote publicitaire waarde was, werd de regering domweg meegedeeld dat er geen Russisch materieel zou mogen worden ingezet in een Extremaduraoffensief en stelden zij voor door een snelle actie het nabij Madrid gelegen Segovia in te nemen. Voor veel republikeinse officieren was dit een teken aan de wand. Zij verdachten de communisten ervan meer uit te zijn op verovering van de controle over hun leger dan op een overwinning op de nationalisten. Maar hoe dan ook, toen Largo Caballero op 17 mei het veld moest ruimen als premier en werd opgevolgd door de bij de communisten populaire Juan Negrín, was het pleit beslecht en werd besloten de strategie van de communisten te volgen. Op 30 mei begon de aanval die bekend zou worden als de slag bij La Granja de San Ildefonso, een plaatsje op ongeveer tien kilometer ten westen van Segovia.

De actie mislukte, deels omdat de nationalisten op de hoogte waren van de aanvalsplannen, maar vooral omdat de republikeinen de reactiesnelheid van de nationalisten onderschat hadden en hun luchtstrijdkrachten niet waren opgewassen tegen die van hun tegenstanders. Onder de leden van de Internationale Brigades ontstond onrust over de in hun ogen zinloze opofferingen van manschappen in weinig kansrijke operaties. 3000 man kwamen om in de strijd, waaronder 1.000 brigadisten. Ook het wrede optreden van de communistische commandanten die als straf voor vluchtgedrag een willekeurig aantal soldaten lieten executeren, wekte veel weerzin. Tegen de achtergrond van deze strijd bij La Granja situeerde Ernest Hemingway zijn beroemd geworden boek 'For whom the bell tolls'.

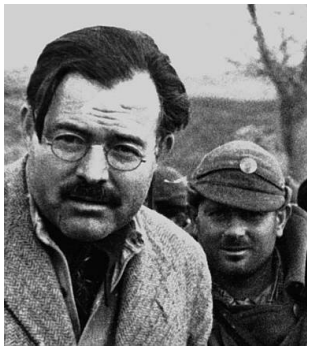
Ernest Hemingway

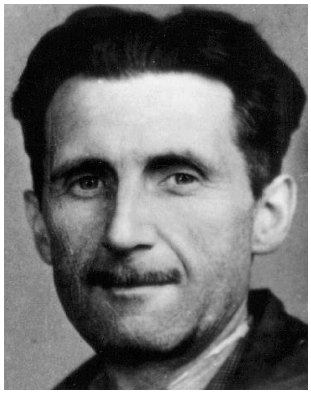
George Orwell

Een tweede poging om de aandacht van de nationalisten voor de strijd in het noorden af te leiden bestond uit een aanval op de stad Huesca, gelegen aan de zuidkant van de Pyreneeën, op ruim 300 km afstand van Bilbao. Het offensief begon op 12 juni, maar net als bij La Granja werden de republikeinen teruggedreven en gedwongen hun actie te staken. De verliezen aan republikeinse zijde waren nog groter dan bij La Granja en veel anarchisten en leden van de POUM vonden de dood. De Engelse schrijver George Orwell, die zich had aangesloten bij de poumisten, raakte zwaar gewond en verliet het strijdperk. Beide offensieven hadden nauwelijks een vertragende effect op de nationalistische aanval in het noorden. De nieuwe nationalistische bevelhebber Fidel Dávila, die de op 3 juni verongelukte Mola opvolgde, gaf een week na zijn aantreden het sein voor de aanval op de IJzeren Ring van Bilbao. Voorafgaand aan deze aanval had op verzoek van paus Pius XI overleg plaatsgevonden tussen kardinaal Gomá en Mola waarin de generaal toezegde de burgerbevolking bij vrijwillige overgave van de stad te zullen sparen. Maar het liep anders. De Baskische regering besloot op 16 juni de stad te ontruimen, bruggen op te blazen, maar de oorlogsindustrie intact te laten, dit laatste tot schrik van de republikeinse regering in Valencia. Een enorme stroom vluchtingen kwam op gang richting Santander en vormde een gemakkelijk doelwit voor de jagers van het Condorlegioen. In plaats van zich over te geven verdedigden de Basken de stad met hand en tand.

Het bleek echter hopeloos. Na dagenlange felle gevechten werd Bilbao op 5 juli ingenomen door de nationalisten die zich overigens op bevel van Franco terughoudender toonden met executies dan bijvoorbeeld in Málaga begin 1937. Het drama van Guernica had internationaal veel protest opgeroepen en de nationalisten werden wat voorzichtiger. Maar wat zij wel probeerden te doen was het uitroeien van het Baskische nationalisme. Alle uitingen die riekten naar dit nationalisme, zoals het spreken van de Baskische taal, werden verboden. De verliezen waren groot: aan beide zijden werden ongeveer 25.000 gewonden geteld. Van de nationalisten vonden 4.500 man de dood, maar het aantal doden onder de republikeinen was veel groter, 10.000 verloren het leven. De tol die de strijd had geëist van de nationalisten bewoog Franco ertoe niet direct door te stoten richting Santander. Hij had trouwens nog iets anders om zich op te richten: een nieuwe aanval van de republikeinen 25 km ten westen van Madrid, bij het plaatsje Brunete.

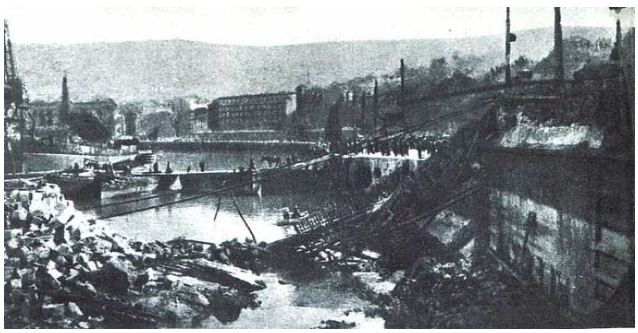

Bilbao juli 1937

De slag bij Brunete

De aanval op Brunete was bedoeld om via een snel offensief de nationalistische belegeraars van Madrid af te snijden van hun medestrijders in het westen om zo de druk op de stad te doen afnemen. Maar het was tegelijkertijd een poging van de communisten, die zo langzamerhand oppermachtig waren geworden in het leger, om te laten zien waartoe zij militair in staat waren. De bijeengebrachte legermacht was de meest indrukwekkende van die tot dan toe was ingezet in de Burgeroorlog en vrijwel alle belangrijke commandanten waren communisten of waren voorzien van een communistische adviseur. Op papier leek dat sterk, maar in de praktijk zou het gebrek aan eigen initiatief van deze commandanten en hun afwachtende houding in situaties waarin doortastendheid geboden was, de republikeinen noodlottig worden.

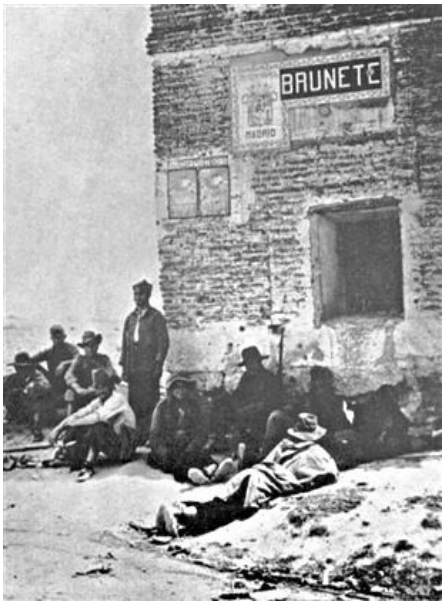

Een eerste aanval vond plaats op 6 juli, maar stuitte op hevig verzet. Een tweede aanvalsgolf slaagde en Brunete werd veroverd. De commandant te velde, Enrique Líster, stootte echter niet door. Hij groef zich in op aanraden van zijn Russische adviseur Rodimtsev, die in de veronderstelling verkeerde dat het beter was te wachten op het oprukken van legereenheden naast hem in de frontlinie die hem ondersteuning konden geven in de flanken. Dat bleek een fatale vergissing die de nationalisten tijd gaf om versterkingen te laten overkomen, waarbij de komst van het Condorlegioen uit het noorden voor de nationalisten van doorslaggevende betekenis was. Aan het begin van de strijd hadden de republikeinen een overwicht in de lucht, maar zoals steeds bleken de Condorvliegers beter getraind en wisten zij de overhand te krijgen, waarna de republikeinse tanks en manschappen in het open land een gemakkelijk doelwit vormden. Gedurende een week was sprake van evenwicht in deze barre strijd in de blakerende hitte, waarin de republikeinse troepen zowel een tekort aan ammunitie als water bleken te hebben. Op 18 juli - de verjaardag van de militaire opstand - sloegen de nationalisten voor het eerst terug en in de loop van enkele dagen werden de republikeinse troepen teruggedrongen. Er was aan hun kant sprake van desertie op grote schaal die door zware repressieve maatregelen in toom werd gehouden. Op 24 juli werden 400 deserteurs geëxecuteerd.

De slag om Brunete was voor het republikeinse leger rampzalig. Ten koste van 50.000 doden en gewonden en het verlies van enorme hoeveelheid materieel werd een gebied veroverd van nog geen 50 km2. De verliezen aan nationalistische kant waren aanzienlijk kleiner. En wat eveneens ernstig was: door het verlies van veel van de beste manschappen en de decimering van de Internationale Brigades, kreeg de moraal van de republikeinse troepen een geweldige klap. Vooral voor de communisten was het een bittere pil, maar ondanks het evidente echec hielden zij vol dat de actie de superioriteit van hun militaire strategie had aangetoond. En zoals gebruikelijk weten zij de schuld van de mislukte aanval aan sabotage. De manier waarop de vrijwilligers van de Internationale Brigades werden behandeld was achteraf gezien ronduit schandalig. Steeds werden zij beschouwd als een vreemde eend in de republikeinse bijt. Niettemin kregen de brigadisten vaak de gevaarlijkste opdrachten. Op straffe van executie werd hen verboden naar huis terug te keren na maandenlange dienst aan het front. Er was zelfs een eigen concentratiekamp waarin velen van hen onder arrest werden gehouden.

In de ogen van zijn opperbevelhebbers was de tijdelijke verwaarlozing van het noordelijk front door Franco verspilling van tijd. De noordelijke provincies waren strategisch immers van groter belang dan het dorpje Brunete, maar dit was een voor Franco kenmerkende manier van oorlog voeren. Elke meter grond die de vijand op hem veroverde, wilde hij terugwinnen en overal waar hij terrein bezette werd de bevolking gezuiverd van revolutionaire elementen. Medio augustus gaf hij het sein om het offensief in het noorden te hervatten. Het oponthoud had de volledig uitgeputte republikeinse troepen de gelegenheid gegeven zich enigszins te herstellen, maar er was geen houden meer aan. Eind augustus brak er paniek uit onder de republikeinen en met name in de stad Santander, waar tallozen probeerden te vluchten overzee. Een deel van de republikeinse troepen trok zich terug in de bergen van Asturië en de stad bleef weerloos achter. Er werden 60.000 krijgsgevangenen gemaakt en de repressie op de burgerbevolking was hevig. Een wraakoefening vanwege de een jaar daarvoor uitgevoerde executies van opstandelingen door de aanhangers van de republiek. Een taaie strijd in de ontoegankelijke bergen van Asturië volgde en het zou tot oktober 1937 duren voordat het republikeinse verzet in het noorden definitief was gebroken. Nadat in oktober de strijd om het noorden was gestreden, bleven diverse republikeinse eenheden zich in de bergen van Asturië verschanst houden. Het ruige landschap bood bescherming, evenals de met hen sympathiserende lokale bevolking. Zij voerden een guerrilla tot aan het begin van de jaren vijftig en vormde de kern van het sociale verzet in Asturië waar het in 1947 tot een eerste algemene staking kwam onder metaalarbeiders.

Nationalisten trekken Santander binnen

De slag bij Belchite

Terwijl de strijd in het noorden voortduurde, werd door de republikeinen een nieuwe militaire actie voorbereid aan het in Aragón gelegen oostelijk front, waar het relatief rustig was gebleven. Ook nu namen de communisten het voortouw. Een aanval openen in Extremadura zoals Largo Caballero had gewild in mei, zou uitgelegd worden als het toegeven van het mislukken van de communistische strategie.

Maar behalve dat waren de communisten van zins de Catalaanse en Aragónese regio's onder controle te krijgen na het interne conflict van mei in Barcelona, waarbij de regering in Valencia het gezag van de anarchisten had overgenomen. Om te beginnen lanceerden de communisten een aanval op de president van het Aragónese bestuur, Joaquin Ascaso, die zij beschuldigden van maffiapraktijken. Daarna volgden felle aanvallen op de door de anarchisten ingestelde collectieve landbouwbedrijven. Op 11 augustus ontbond de regering de bestuursraad van Aragón terwijl de leden ervan bezig waren de oogst binnen te halen.

Een aantal van hen verdween in de gevangenis van Caspe, waar zij nog steeds opgesloten zaten toen in maart 1938 dit plaatsje door de nationalisten werd veroverd. Kantoren van de anarchistische vakbeweging CNT werden verwoest en de troepen van generaal Líster ingezet om de boeren uit de collectieve bedrijven te 'bevrijden'. Terwijl op 24 augustus de nationalisten Santander binnentrokken, startte het republikeinse offensief aan het front van Aragón met als doel Zaragoza te veroveren. Een actie waarvan men alweer hoopte dat het de aanval van Franco in het noorden zou frustreren. Het zag er voor de republikeinen gunstig uit, want numeriek waren zij in de meerderheid, maar het verzet van de nationalisten was groot en in plaats van door te stoten waar dat mogelijk was, talmden de troepen en werd te veel tijd besteed aan het veiligstellen van onbelangrijke posities. Net als in de slag om Brunete faalden de republikeinse legerleiders als het ging om het nemen van de juiste strategische beslissingen. Dat maakte de verovering van Zaragoza vrijwel onmogelijk en in plaats daarvan verschoof de aanval in de richting het plaatsje Belchite, waar weinig nationalistische troepen gelegerd waren. De aanval op Belchite begon op 1 september en binnen een week was er van de plaats niets over dan een rokende puinhoop. Uiteindelijk hadden de republikeinen gedurende dit offensief aan het Aragónese front net als bij Brunete een zeer geringe terreinwinst geboekt ten koste van een groot verlies aan manschappen en materieel. En weer gaven de de communisten de schuld aan anderen. Voor de toenmalige minister van oorlog, Indalecio Prieto, was de maat vol en diens scherpe kritiek op de legerleiding was terecht. Zijn mening dat de communisten bezig waren met prestigieuze, maar ineffectieve acties werd hem uiteraard door de communistische partij niet in dank afgenomen. Maar Prieto had gelijk: Het offensief in Aragón was vergeefs en remde de nationalistische opmars in het noorden in het geheel niet af.

Met de verovering van het noorden door de troepen van Franco sloeg de balans in de materiële krachtsverhoudingen door naar de kant van de nationalisten. Toch zou de oorlog voortduren tot april 1939 ten koste van zeer veel slachtoffers.

De slag om Teruel

Nadat de nationalisten eind 1937 het noorden van Spanje op de republikeinen hadden veroverd en in het bezit waren gekomen van de belangrijke oorlogsindustrieën, lag het voor de hand om opnieuw een poging te wagen Madrid in te nemen. De krachtsverhouding tussen beide partijen was ten gevolge van de hevige verliezen van de republikeinen gewijzigd: zij waren hun overmacht wat betreft landstrijdkrachten kwijt en in de lucht waren de nationalisten nu duidelijk superieur. Franco was van plan om een grootscheepse aanval in te zetten vanuit het noordoosten op het Guadalajarafront, om daarna door te stoten naar Madrid, maar dit plan werd ontdekt door een spion die de republikeinse legerleiding informeerde.

De republikeinen zagen daarin voldoende reden om af te zien van een al eerder ontwikkeld aanvalsplan in Extremadura en besloten tot een preventieve aanval op de provinciehoofdplaats Teruel met als doel de aanval van de nationalisten op Madrid te belemmeren. Dit was een onvoorzichtige beslissing en getuigde er niet van dat de door communisten gedomineerde legerleiding veel geleerd had van de rampzalige afloop van de slagen bij Brunete en Belchite. In plaats van een effectieve verdediging op te bouwen tegen de goed georganiseerde legermacht van Franco dachten zij ook nu weer via een aanval succes te kunnen boeken. Succes dat buiten de grenzen zou worden toegejuicht, maar dat de opmars van Franco's troepen nauwelijks belemmerde en de republikeinen op grote verliezen kwam te staan.

Op 15 december 1937, het was toen hartje winter met temperaturen dalend tot ver onder nul en voortdurende sneeuwval, zette generaal Vicente Rojo de aanval in op Teruel waar de nationalistische verdediging zwak was in vergelijking met de aanstormende republikeinen. Vier dagen later hadden Rojo's troepen de buitenwijken van Teruel bereikt en maakten minister van Oorlog Prieto en een aantal buitenlandse verslaggevers, onder wie de schrijver Ernest Hemingway en de fotograaf Robert Capa, hun opwachting aan het front om getuige te zijn van de succesvolle operatie. In de dagen erna wisten de republikeinen na gevechten van huis tot huis het centrum te bereiken en hoewel Teruel nog niet helemaal in hun handen was, werd de overwinning vlak voor de Kerst wereldkundig gemaakt, een overwinning die zoals te verwachten was, geclaimd werd door de communisten.

Leden van de Internationale Brigade, Teruel, januari 1938

Intussen maakte Franco zich grote zorgen over de gebeurtenissen bij Teruel en zoals altijd koos hij ervoor om terug te slaan. Verlies van grondgebied, hoe onbetekenend dan ook, accepteerde hij niet en tot ontzetting van zijn naaste medewerkers zag hij af van de aanval op het Guadalajarafront om Teruel te kunnen ontzetten, precies zoals hij dat in 1936 deed met het Alcázar van Toledo. Vanwege het slechte weer moesten de nationalisten wachten tot 29 december. Na een hevig bombardement op de republikeinse stellingen volgde een aanval, die de republikeinen aanvankelijk wisten te weerstaan, maar waardoor zij toch werden teruggedrongen tot in de stad. De omstandigheden waren vreselijk, met loopgraven die volsneeuwden en een vorst bij nacht van -20° C. Veel oorlogsmaterieel raakte onbruikbaar door de felle kou en tal van soldaten vertoonden bevriezingsverschijnselen. Velen stierven in hun slaap na gebruik van alcohol. Op oudejaarsdag ontstond een bizarre situatie toen de republikeinse commandant Andrés Nieto zijn manschappen opdracht gaf de stad te verlaten. Iets wat de nationalistische verdedigers kennelijk ontging, de stad was voor enige uren niemandsland. Maar op 1 januari begonnen de gevechten opnieuw. De republikeinen zetten door en op 7 januari gaf de nog resterende nationalistische verdediging de strijd op. Hun aanvoerder, kolonel Rey d'Harcourt die zich dapper verdedigd had en geen andere mogelijkheid zag dan overgave, kreeg van zijn meerderen ten onrechte de schuld van het verlies van Teruel en werd incompetentie verweten. De republikeinen besloten niet alleen de gewonden te evacueren, maar ook vrijwel de gehele burgerbevolking over te brengen naar een veiliger plaats.

Op 17 januari openden de nationalisten een nieuwe aanval in het gebied ten noorden van Teruel, in het dal van de rivier de Alfambra, waar zij de vijftiende Internationale Brigade tegenover zich vonden die zich ondanks zware verliezen staande wist te houden. Het bevel tot uitvoering van een tegenaanval was voor de brigadisten echter

een stap te ver. Er was onvoldoende ammunitie en voedsel, de soldaten aten sneeuw bij gebrek aan drinkwater en het was dus niet zo vreemd dat een groot aantal weigerde om de bevelen op te volgen. Zoals vaker gebeurde werden enkele tientallen soldaten zonder vorm van proces geëxecuteerd.

Enkele dagen later, op 5 februari, vielen de nationalisten opnieuw aan onder goede weersomstandigheden en met behulp van Italiaanse luchtsteun werden de republikeinen, waaronder zich veel mannen bevonden zonder enige gevechtservaring, onder de voet gelopen. De nationalistische legereenheden bogen zuidwaarts af en sneden op 19 februari de weg af van Teruel naar Valencia. Drie dagen daarna vluchtten de laatste republikeinen de stad uit. Voor de republikeinen waren de gevolgen van de strijd om Teruel desastreus. Er waren 60.000 doden en gewonden en het verlies aan materieel - vooral van vliegtuigen - was enorm. Ook de nationalistische verliezen waren groot: ongeveer 40.000. De verliezen aan beide kanten waren vooral te wijten aan de barre winterse omstandigheden en de verschrikkelijke straatgevechten in de stad. Voor de communisten was duidelijk wie de schuld toekwam van deze nederlaag: de generale staf onder leiding van Rojo en minister van Oorlog, de gematigde socialist Indalecio Prieto.

De republikeinse zone doorbroken

Na de overwinning die de nationalisten behaalden in de slag om Teruel, was het voor hen een strategisch gezien verstandig besluit om direct daarop een offensief te starten over de gehele linie van het front in Aragón. Het toch al door de gevechten rond Teruel verzwakte volksleger zou een genadeklap kunnen worden toegebracht en wat vooral belangrijk was: doorstoten vanaf het Aragónfront naar de Middellandse Zeekust zou het republikeinse gebied in tweeën splijten, Catalonië isoleren en haar hoofdstad Barcelona tot een gemakkelijke prooi maken van Franco's troepen. Maar voordat het offensief startte, boekte de republikeinse vloot een succes in het door de nationalisten gecontroleerde westelijk deel van de Middellandse Zee. Nadat zij het noorden van Spanje hadden veroverd, werd het hoofdkwartier van de nationalistische vloot in Palma op Mallorca gevestigd. Palma was tevens de uitvalsbasis van de Italiaanse bommenwerpers die republikeinse schepen en kuststeden als Valencia en Barcelona onder vuur namen. Vanuit Cartagena naar Palma de Mallorca opstomende republikeinse schepen wisten een overmacht tegenover zich, maar slaagden erin om op 6 maart het vlaggenschip van de nationalisten, de kruiser Baleares tot zinken te brengen, wat aan ruim zevenhonderd man het leven kostte. Het succes was echter van weinig strategische betekenis, de nationalisten verloren hun controle over het gebied niet en brachten snel daarna de in de haven van Cartagena gelegen republikeinse kruiser Jaime I zware schade toe.

Op 9 maart 1938 begonnen de nationalisten aan hun vernietigend offensief aan het noord-zuid lopende front in Aragón. De aanval startte met hevige bombardementen door de vliegtuigen van het Condorlegioen en Italiaanse bommenwerpers, waardoor de republikeinse linies in totale ontreddering raakten, zeker toen dat gevolgd werd door hevige tankaanvallen. In tien dagen rukten de nationalisten op over de volle

breedte van het front en bezetten zij vrijwel geheel Aragón. Op 3 april viel de belangrijke stad Lérida en in het noorden, in de Pyreneeën, vielen stuwmeren met hun waterkrachtcentrales in nationalistische handen waardoor Barcelona werd afgesneden van een belangrijke energiebron. Op 15 april bereikten de Navarrese requetés het plaatsje Vinaroz aan de kust van de Middellandse Zee. Generaal Alonso Vega waadde met zijn manschappen de zee in, doopte zijn handen in het water en bekruiste zich. De republikeinse zone was in tweeën gespleten en op 19 april had Franco zestig kilometer kust in handen. Zijn zwager Serrano Súñer, die op dat moment na Franco de belangrijkste man was in het in januari geformeerde eerste nationalistische kabinet, concludeerde dat de oorlog gewonnen was. Dat was voorbarig, maar de kansen op een overwinning van de republikeinen waren na het Aragón debacle vrijwel tot nul gereduceerd.

De slag bij de Ebro

Barcelona was in de loop van 1937 al diverse keren gebombardeerd door de Italianen maar begin 1938 verhevigden zich de luchtaanvallen. In januari werd de haven gebombardeerd en tijdens het Aragónoffensief voerden de Italiaanse bommenwerpers een zeer zware luchtaanval uit op de hoofdstad van Catalonië. Vanaf de ochtend van 16 maart werden urenlang bommen afgeworpen die meer dan 3.000 doden en gewonden veroorzaakten en Barcelona zwaar beschadigden. Deze aanval werd op bevel van Mussolini ondernomen, buiten medeweten van Franco, die razend was en onmiddellijk opschorting eiste van de bombardementen omdat hij een Frans ingrijpen vreesde. Diezelfde angst voor een Franse interventie heeft hem er waarschijnlijk toe gebracht om af te zien van een onmiddellijke aanval op Catalonië dat hij op dat moment gemakkelijk kon veroveren.

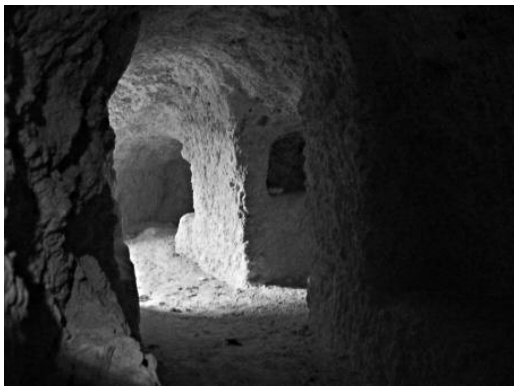

Loopgraaf en ondergrondse schuilplaats in de XYZ-linie

Maar er was nog een reden voor Franco om Catalonië niet binnen te vallen en Barcelona te veroveren. Dat zou het einde van de Burgeroorlog hebben kunnen betekenen zonder dat hij alle republikeinse gebieden onder controle had. In dat geval zou hij er wellicht toe zijn gedwongen vredesonderhandelingen te voeren en dat wilde Franco mu juist vermijden. Hij was uit op een totale overwinning. Vandaar dat Franco op 25 april het sein gaf tot een opmars langs de kust richting Valencia, maar die verliep stroef, deels vanwege de hevige regens, maar ook omdat het front breed was en de republikeinen een sterke verdedigingslinie hadden opgebouwd: de zogenaamde XYZ-linie. Deze linie liep over de heuvelruggen die zich ten noorden en noordwesten van Valencia bevinden en bestond uit loopgraven, versperringen en bunkers. Sterk genoeg om een aanval over land door infanteristen en tanks vrijwel ondoenlijk te maken. Op 13 juli vielen de nationalisten massaal aan met Italiaanse luchtsteun en gedurende tien dagen werd er voortdurend gevochten. Maar de republikeinen hielden stand en in vergelijking met de verliezen aan nationalistische kant - 20.000 doden en gewonden - vielen die aan republikeinse kant mee, hun verliezen bedroegen een kwart van die van hun tegenstanders. In feite boekten de republikeinen met deze puur verdedigende operatie veel meer succes dan met de enige tot dan toe gewonnen offensieve daad: de slag bij Guadalajara in 1937, die zij weliswaar wonnen, maar ten koste van enorme verliezen. Het mag opmerkelijk worden genoemd dat na de debacles van de aanvallen bij Brunete, Belchite en Teruel, de republikeinen nog steeds geen lering trokken uit deze gebeurtenissen en niet overstapten op een veel effectievere verdedigingsstrategie zoals die bij het Levantoffensief. In plaats daarvan werd weer gekozen voor de aanval: het Ebro-offensief, een misrekening die voor de republikeinen het definitieve einde zou inluiden.

Het offensief bij de Ebro had ten doel om de doorgang die de nationalisten hadden gecreëerd naar de zee te heroveren om zo de verbinding te herstellen tussen de gebieden die nog in republikeinse handen waren. Premier Negrín ging ervan uit dat een succesvolle afloop van deze manoeuvre internationaal de aandacht zou trekken, vooral van de Britten die zich steeds afzijdig hadden gehouden van de Spaanse interne conflict. Ook hoopte hij door een overwinning zijn onderhandelingspositie te versterken ten opzichte van Franco wanneer het zou aankomen op vredesonderhandelingen. Daarmee schatte hij de situatie waarin de republiek zich bevond verkeerd in. De Britten maakten zich meer zorgen over Hitlers plannen in Oost-Europa dan over het interne conflict in Spanje en Franco vertoonde geen enkele neiging tot onderhandelen. Maar ook militair gezien was het Ebro-offensief een uiterst riskante operatie. Zonder opgewassen te zijn tegen de nationalistische overmacht in de lucht bracht het oversteken van de Ebro een enorm risico met zich mee: bij gebrek aan mogelijkheden tot bevoorrading zou het bruggenhoofd ten dode zijn opgeschreven. De republikeinen formeerden voor deze aanval een nieuw leger met een sterkte van 80.000 man dat onder de naam 'leger van de Ebro' de strijd zou aanbinden met de troepen van Franco. Net als bij vorige veldslagen was de leiding in handen van communistische officieren.

Op 25 juli 1938 staken legereenheden van de republikeinen de Ebro over, deels in boten, maar hoofdzakelijk over pontonbruggen op een aantal plaatsen ongeveer 70 km ten zuidwesten van de stad Lérida. In het centrum van het offensief boekten zij flinke terreinwinst en maakten enkele duizenden krijgsgevangenen. De hoofdaanval concentreerde zich op Gandessa, dertig km ten westen van de rivier.

De nationalisten, aanvankelijk verrast door de aanval, waartoe zij hun vijand niet in staat achtten na de hevige verliezen aan het Aragónfront, reageerden: een extra divisie werd in opdracht van veldcommandant kolonel Yagüe naar het gebied gedirigeerd. Deze manschappen legden in de brandende julizon 50 km af in één dag, een aantal vond onderweg de dood, maar zij waren op tijd om op 26 juli de verdediging van het stadje op zich te nemen. En net als bij de slag om Teruel besloot Franco elke verloren gegane meter op zijn vijand te heroveren. Het offensief op Valencia werd afgebroken, het leger maakte rechtsomkeert en ook het Condorlegioen werd ingezet om de aanval van de republikeinen af te slaan.

Zoals te verwachten viel, bleken de pontonverbindingen over de Ebro een kwetsbaar punt voor de republikeinen. Franco gaf opdracht om de stuwdammen stroomopwaarts in de Pyreneeën te openen, wat een enorme vloedgolf veroorzaakte die de pontons wegsloeg. Ook de voortdurende bombardementen zorgden ervoor dat van de genietroepen het uiterste werd gevergd om bij nacht de verbindingen te herstellen. De aanvallers kwamen in een netelige positie toen ze niet in staat bleken voldoende materieel en andere bevoorrading over te zetten. Niettemin werd met alle beschikbare middelen een aanval ingezet op Gandessa die bijna lukte, maar de republikeinen ontbrak het aan luchtsteun die veel te laat kwam. Eens temeer bleken de nationalisten over beter materiaal en beter getrainde piloten te beschikken. In de luchtgevechten die toen ontstonden werd de republikeinse luchtmacht nagenoeg vernietigd. Omdat intussen de nationalistische grondtroepen waren gearriveerd werden de republikeinen ingeklemd tussen de oprukkende troepen van Franco en de rivier. Bevoorrading was vrijwel onmogelijk. Er ontstond een groot gebrek aan voedsel en vooral drinkwater wat het voor de wanhopig vechtende republikeinse troepen in de verzengende hitte - de temperatuur kon oplopen tot boven de 50° C - tot een hel maakte. Op 18 augustus werden de dammen in de Pyreneeën opnieuw opengezet en een golf van meer dan 3 meter hoog spoelde nogmaals alle pontons en bruggen weg. De aanval die de nationalisten daarop inzette luidde het einde in van de strijd in die overigens nog tot 16 november zou duren. In de vroege ochtend van die dag staken de laatste eenheden in dichte mist de rivier over en liet de commandant de ijzeren brug opblazen, waarmee de republikeinen terug waren in de situatie van eind juli. Beide partijen leden onvoorstelbare verliezen.

De nationalisten telden 60.000 doden en gewonden en de republikeinen 75.000. Het gevolg van deze voor de republikeinen zinloze actie, die alweer om redenen van prestige en onder druk van de communisten was begonnen, was dat zij door hun reserves heen waren en de weg naar Barcelona voor de nationalisten vrijwel open lag. Zoals gebruikelijk werd Moskou op de hoogte gebracht van de incompetentie van niet-communistische legerleiders en zelfs van sabotage van hun kant.

De val van Barcelona

Franco gunde de republikeinen geen adempauze en wilde eigenlijk al op 10 december het laatste grote offensief van de Burgeroorlog inzetten: dat op Catalonië met zijn hoofdstad Barcelona. Maar het weer liet dit niet toe en pas op 23 december begon de aanval, ondanks een verzoek van de paus om een kerstbestand in acht te nemen. Het enorme leger van Franco telde 340.000 man en vele honderden vliegtuigen, tanks en kanonnen.

Tegenover deze goed geoliede gevechtseenheden konden de republikeinen niet meer dan 220.000 man inzetten die nauwelijks over wapens beschikten. Tanks en geschutstukken verkeerden in slechte staat. De opmars van de nationalisten vorderde gestaag, her en der boden de republikeinen tegenstand, maar er waren ook legereenheden die in het zicht van de naderende nationalisten onmiddellijk vluchtten. Op 15 januari werd Tarragona omsingeld en ingenomen. Vanaf dat moment was de strijd in feite gestreden en was er geen sprake meer van een front. De nationalisten rukten op richting Barcelona en op 22 januari gaf premier Negrín het bevel aan regering en ministeries de stad te verlaten. Er kwam een enorme vluchtelingenstroom op gang richting Franse grens wat de Fransen in verlegenheid bracht. Eigenlijk wilden zij alleen burgers toelaten, maar de eveneens vluchtende republikeinse troepen met geweld tegenhouden was natuurlijk geen optie. Vanaf 28 januari staken meer dan een half miljoen vluchtelingen, burgers en militairen, de grens over. In Barcelona zelf mengde de vijfde colonne van sympathisanten van Franco zich met de binnengetrokken nationalistische troepen, die in de gelegenheid werden gesteld de stad te plunderen. Meer dan 10.000 mensen werden in die dagen vermoord. Italianen die aan republikeinse kant hadden gevochten werden door hun landgenoten zonder pardon geëxecuteerd. Alle bestuurlijke maatregelen die sinds juli 1936 van kracht waren geworden werden onmiddellijk ingetrokken en Catalonië raakte zijn status als autonoom gebied kwijt. Met de val van Barcelona was de Spaanse republiek ten dode opgeschreven.

Politieke ontwikkelingen

Op 17 mei 1937 trad onder druk van de communisten premier Francisco Largo Caballero af en vormde de socialist Juan Negrín een nieuwe republikeinse regering in Valencia, waarin zijn partijgenoot Indalecio Prieto minister van Defensie werd. Deze twee vooraanstaande leden van de PSOE vonden samenwerking met de communisten essentieel, vooral omdat de republiek afhankelijk was van Moskou voor wapenleveranties. Maar al spoedig namen de spanningen tussen de gematigde Prieto en de communisten toe.

Prieto was bevreesd dat de communistische invloed op het leger al te groot zou worden en probeerde het netwerk van communistische commissarissen (legeradviseurs), dat in 1936 was opgezet, te ontmantelen. Julio Álvarez del Vayo, net als Prieto lid van de PSOE, maar een bewonderaar van de communisten, werd van zijn functie als commissaris-generaal ontheven en Prieto ontsloeg tal van communistische officieren. Ook trachtte hij de door hemzelf opgerichte militaire veiligheidsdienst onder controle te krijgen. Deze dienst, de *Servicio de Investigación Militar*, kortweg de SIM, was sinds augustus 1937 uitgegroeid tot een door de communisten beheerste terreureenheid, die zich te buiten ging aan wrede martelpraktijken en executies van republikeinen die de communisten niet welgezind waren. Het zou Prieto niet lukken om de invloed van de communisten in te dammen. Ook omdat hij openlijk bekende dat hij de oorlog voor de republikeinen verloren achtte, raakte hij in een kwetsbare positie ten opzichte van zowel de communisten als Negrín die de strijd tegen Franco in geen geval wilden opgeven. Negrín onthief hem op 28 maart 1938 van zijn post als minister van Defensie en bood hem een ander ministerie aan, maar Prieto vertrok.

Negrín (l) en Prieto

Net als Prieto was president Manuel Azaña er op dat moment vrijwel van overtuigd dat de oorlog verloren was en de regering beter kon capituleren, maar Negrín wist hem ertoe te bewegen door te zetten. Negrín formeerde een nieuw kabinet dat op 6 april 1938 aantrad en waarin hij behalve premier ook minister van Defensie werd. Dit kabinet - het zogeheten oorlogskabinet - zou aanblijven tot vlak voor de capitulatie op 29 maart 1939. Maar Prieto en Azaña kregen gelijk. Na de nederlaag die de republikeinen leden bij Teruel in de winter van 1937-1938, rolden de nationalisten het front van Aragón op en waren de republikeinen niet in staat om te voorkomen dat Franco's troepen de kust bereikten en de republikeinse zone in tweeën werd gedeeld. Voor de aankoop van wapens was de republiek geheel afhankelijk van het buitenland en diende zij alle transacties te betalen in contanten of met goud of andere kostbaarheden. Al in 1936 werd de Spaanse goudvoorraad ingezet voor aankopen in de Sovjet-Unie en Frankrijk.

Begin 1938 zag de regering zich genoodzaakt om nogmaals aan te kloppen bij Stalin en werd ook de zilvervoorraad aangesproken voor wapenaankopen in de Verenigde Staten. Dit zette de economie, die er uiteraard toch al niet florissant bijstond, extra onder druk en er begon gebrek te komen aan voedsel. Vooral in Barcelona, dat in het voorjaar van 1938 volgestroomd was met vluchtelingen uit Aragón, was de situatie nijpend.

In de nationalistische zone was de economische situatie aanzienlijk beter. Er was geen gebrek aan voedsel en de industriële productie nam toe. Niet alleen vanwege de verovering van het noorden met zijn rijke industrieën, maar ook omdat fabriekseigenaren en managers in de nationalistische zone na de opstand op hun post waren gebleven. Franco beschikte niet over goudvoorraden of andere financiële middelen, maar hij kon op krediet wapens kopen van de Duitsers en Italianen. De Duitsers stelden echter wel harde voorwaarden en verplichtten Franco tot een gegarandeerde levering van voor de Duitse oorlogsindustrie essentiële grondstoffen uit tientallen Spaanse mijnen. De Italianen deden minder moeilijk, Mussolini had er vertrouwen in dat na de overwinning de schulden wel zouden worden afgelost.

Vanaf het begin van de opstand werd de nationalistische zone bestuurd door een militaire Junta, die op 1 oktober 1936, toen Franco tot staatshoofd werd benoemd, werd afgelost door de meer civiele Junta Técnica. Dit bestuursorgaan werd op zijn beurt op 30 januari 1938 vervangen door het eerste echte kabinet. Franco vervulde de rol als staatshoofd waaraan formeel de functie van regeringshoofd was verbonden. Meest invloedrijke minister was die van Binnenlandse Zaken, Ramon Serano Súñer, Franco's zwager, die tevens secretaris-generaal was van de politieke organisatie van Franco, de FET y de las Jons (de eenheidspartij voor rechtsdenkend Spanje waaronder carlisten en falangisten), die Serano Súñer zelf ontworpen had. Met harde hand heerste hij over de bestuurders in de nationalistische zone en hij had controleerde pers en propaganda. Het recht op vereniging of samenkomst werd afgeschaft. Maar ook de ministers van Justitie en Onderwijs deden van zich spreken.

Eerste kabinet Franco. Geheel links Serrano Suñer

Alle republikeinse wetgeving met betrekking tot de verhouding tussen kerk en staat uit de jaren voor het begin van de Burgeroorlog werd ingetrokken. Kerkelijke gezagdragers kregen weer de volledige controle over het onderwijs. Per decreet werd de economie langs verticale lijnen georganiseerd en er werd gestreefd naar volledige staatscontrole over de economie. Een dergelijke geleide economie zou door Franco, in samenhang met een ambitie tot autarkie, tot ver na de Tweede Wereldoorlog worden voortgezet en Spanje aan de rand van de afgrond brengen. Op 18 juli, vlak voordat de republikeinen het Ebro-offensief inzetten, werd Franco ter gelegenheid van de tweede verjaardag van de opstand door zijn kabinet in Burgos benoemd tot *Capitán General* (deze staat boven de generaals en admiraals) van het leger, de meest eervolle titel in Spanje, die tot dan toe uitsluitend werd toegekend aan koningen.

De Republiek verder in het nauw

In april 1938 sloten Engeland en Italië een overeenkomst waarin werd afgesproken dat het Italië zou worden toegestaan zijn troepen tot het eind van de oorlog in Spanje te houden. Dit tot ontsteltenis van de republikeinen. Premier Negrín lanceerde direct daarop een plan met als oogmerk vredesonderhandelingen te starten. Dit plan had betrekking op soevereiniteit, burgerrechten en democratie, agrarische hervorming, amnestie, kortom onderwerpen die goed pasten in de visie van links op de Spaanse republiek, maar waar Franco niets van moest hebben. Niettemin zou Negrín tot aan de overwinning van de nationalisten en de ondergang van de republiek, proberen op internationaal niveau aandacht te vragen voor vredesonderhandelingen. En steeds bleef hij erop hopen dat bij het uitbreken van de Tweede Wereldoorlog de Burgeroorlog zou worden meegezogen in het internationale conflict dat de westerse mogendheden zou bewegen tot ingrijpen in Spanje.

In augustus 1938, toen het debacle van het Ebro-offensief voor de republikeinen zich begon af te tekenen, deed Negrín een poging om zijn politieke macht te vergroten en het Catalaanse onafhankelijkheidsstreven te beteugelen. President Companys van Catalonië werd aan de kant gezet, de Catalaanse oorlogsindustrie onder nationale controle gebracht en de enige vertegenwoordiger in het kabinet van de regionale partij uit Catalonië, de Esquerra, vervangen door een lid van de Catalaanse communistische partij, de PSUC.

Negrín verklaarde Franco niet te bevechten om separatisme te bevorderen, maar om Spanje als natie te redden. Zonder president Azaña erin te kennen liet hij spionnen en saboteurs executeren. Azaña, die steeds pleitte voor gematigdheid, was diepgeschokt hierover dit voorval, maar Negrín trok zich daar niets van aan.

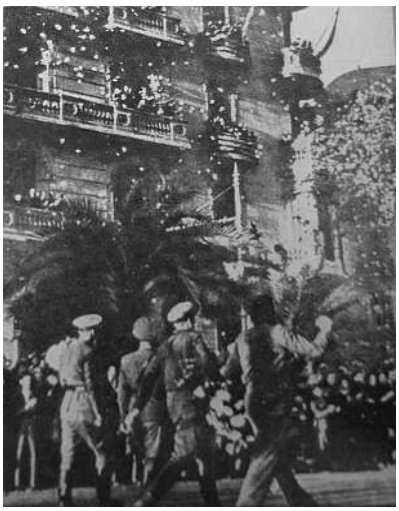

Om internationaal indruk te maken kondigde Negrín op 21 september in een speech aan de Volkenbond dat de republiek besloten had om de Internationale Brigades uit de strijd te halen en hen in de gelegenheid te stellen naar hun land van herkomst terug te keren. Hij hoopte op sympathie voor de republiek van de grote mogendheden, maar niemand was onder de indruk, ook al omdat het een wat loos gebaar was. De rol van de Internationale Brigades was overdreven en er waren nog maar 7.000 buitenlandse vrijwilligers aanwezig. De brigades bestonden op dat moment vooral uit Spanjaarden. Dit besluit bereikte de nog aan de Ebro vechtende vijftiende Internationale Brigade niet. Men was bang dat het besluit hen zou demoraliseren. De overlevenden werden later overgebracht naar Barcelona, waar op 28 oktober ten afscheid een parade werd gehouden, afgenomen door alle belangrijke republikeinse leiders. Bijna 10.000 brigadisten lieten tijdens de Burgeroorlog het leven, meer dan 37.000 raakten gewond en ruim 7.500 waren vermist. Behalve de brigadisten maakten ook de communistische adviseurs zich op om Spanje te verlaten. Stalin begon zijn interesse in het interne conflict op het schiereiland te verliezen; hij had andere zaken aan zijn hoofd.

Franco liet zich niet imponeren door het heenzenden van de Internationale Brigades als verzoenend gebaar. Hij bereidde zich, voorzien van nieuwe wapens uit Duitsland, voor op een offensief in Catalonië, dat de val van Barcelona zou inluiden. Bij een invallende winter begon het er voor de republikeinen steeds slechter uit te zien. Overal ontbrak het aan voedsel en de industriële productie was met tientallen procenten teruggevallen. Dit ten gevolge van de schaarste aan grondstoffen en het gebrek aan elektriciteit in Barcelona, dat was afgesneden van de door de nationalisten veroverde waterkrachtcentrales in de Pyreneeën. Het oproepen van nieuw lichtingen militairen had weinig zin wegens gebrek aan wapens en het moreel onder de dienstplichtigen leed onder de veelvuldige executies van deserteurs.

Na de val van Barcelona leek de strijd definitief ten einde, maar tijdens een laatste zitting van het republikeinse parlement op 1 februari in Figueras formuleerde Negrín nog een aantal vredesvoorwaarden die aan Franco zouden worden overgebracht. Bij afwijzing - en iedereen wist dat Franco dat zou doen - zou de republiek doorvechten. De Cortes, waarvan slechts een gering aantal leden aanwezig was aanvaardde dit voorstel en vertrok naar Frankrijk. Op 5 februari volgden de republikeinse leiders, waaronder president Azaña en premier Negrín. Azaña wilde terstond aftreden als president, maar werd dringend verzocht dat niet te doen en zich schuil te houden in de Spaanse ambassade in Parijs. Negrín was van plan om leiding te geven aan de voortzetting van het verzet vanuit Madrid.

Intussen regelde minister Álvarez del Vayo het transport van schilderijen uit het Prado die in Figueras werden overgeladen richting Genève, waar zij zouden worden beheerd door de secretaris-generaal van de Volkenbond. Het is nooit helemaal duidelijk geworden waarom de republikeinen dit zo schitterende Spaanse erfgoed in 1936 eerst naar Valencia overbrachten en vervolgens, toen de nederlaag in zicht kwam, over de grens brachten. De meest gangbare redenering is dat men de kunstschatten wilde beschermen tegen luchtaanvallen, maar daarvoor was een op zich zeer risicovol transport naar Valencia minder voor de hand liggend dan het opbergen ervan in de lege kluis van de Banco de España. Een tweede theorie gaat ervan uit dat de republikeinen de kunstschatten uit handen wilden houden van de nationalistische barbaren. Maar het valt nauwelijks aan te nemen dat de nationalisten erop uit zouden zijn geweest het Prado, een museum waar zij net zo trots op waren als de republikeinen, te vernietigen. Aannemelijker is, dat de regering de Pradocollectie zou hebben willen beschermen tegen het vandalisme van links-extremisten die al hadden laten zien de vernieling van particuliere en kerkelijke bezittingen niet te schuwen. Weer een andere theorie is, dat de republikeinse regering erop uit was zoveel mogelijk waardevolle spullen te verzamelen als reserve waarvoor na verkoop wapens zouden kunnen worden aangeschaft.

In ieder geval zou zij hebben willen voorkomen dat deze potentiële bron van deviezen in handen zou vallen van Franco. Hoe dan ook, Genève profiteerde ervan. Vanaf juni 1939 werden de schilderijen enkele maanden geëxposeerd, wat een groot succes was. Vlak voor het uitbreken van de Tweede Wereldoorlog waren zij weer terug in Madrid.

Op 9 februari publiceerde Franco zijn *Ley de las Responsabilidades Políticas* (Wet op de Politieke Verantwoordelijkheden). Deze wet hield in dat iedereen die tussen 1 oktober 1934 en 18 juli 1936 zich een aanhanger had getoond van de revolutie strafbaar zou zijn. De wet was dus toepasbaar op iedereen met linkse sympathieën, militair of burger. Het was niet verwonderlijk dat toen helder werd waar Franco op uit was, velen besloten zich liever dood te vechten dan overgeleverd te zijn aan de executiepelotons van het franquistische regime.

Negrín vestigde zijn hoofdkwartier niet in Madrid, maar in Elda, een plaatsje vlakbij de haven van Alicante. Van daaruit trof hij voorbereidingen voor evacuatie en ballingschap en probeerde hij te voorkomen dat het republikeinse verzet ineen zou storten. Op 26 februari besloot president Azaña definitief af te treden nadat hij vernomen had dat de Britse en Franse regering het nationalistische bewind hadden erkend. De voorzitter van de Cortes, Diego Martinez Barrio verving hem tijdelijk. Negrín raakte steeds verder geïsoleerd en hoewel de legerleiding zich formeel achter hem opstelde, waren de meeste hoge officieren ervan overtuigd dat de oorlog nu toch echt verloren was.

Opnieuw een Burgeroorlog binnen de Burgeroorlog

Eind 1938 begin 1939 begon er in Madrid verzet te groeien tegen het eigengereide optreden van Negrín en de communisten. Onder hen bevonden zich socialisten, waaronder Julián Besteiro, hoogleraar en oud-voorzitter van de PSOE en de vakbond UGT, legerofficieren, liberalen en anarchisten. Zij hadden kritiek op de door de communisten gevoerde oorlogsstrategie, ergerden zich aan hun arrogantie en verfoeiden het weerzinwekkende optreden van de SIM. Waar zij vooral bevreesd voor waren was dat de communisten, die de controle hadden over de vloot, voor zichzelf een veilige aftocht zouden voorbereiden, anderen achterlatend ten prooi aan de vergeldingsacties van de nationalisten.

Een centrale rol in dit verzet tegen Negrín was weggelegd voor kolonel Segismundo Casado, die ervan overtuigd was dat legerofficieren beter in staat zouden zijn om met Franco te onderhandelen dan Negrín en de communisten. Met steun van legerleider generaal Miaja werd ook Besteiro betrokken bij het plan voor een staatsgreep. Op 5 februari 1939 werd een begin gemaakt met het via tussenpersonen contact leggen met Franco die Casado duidelijk maakte dat slechts sprake kon zijn van ongeconditioneerde overgave en dat verzet door hem werd opgevat als crimineel gedrag. Degenen die de wapens neerlegden zouden worden berecht, waarbij hun loyaliteit aan het nieuwe Spanje getoetst zou worden. Negrín was op de hoogte, maar kon of wilde niet ingrijpen. Wel maakte hij een aantal promoties bekend, waaronder die Casado tot generaal.

Segismundo Casado
1893-1968

Tot chef van de marinebasis in Cartagena werd Francisco Galán benoemd, maar bij zijn aankomst op 4 maart in de havenstad brak er een opstand uit onder de bemanning van de vloot. Galán werd gearresteerd en op dat moment profiteerde een aantal falangisten (de vijfde colonne) van de situatie. Samen met enkele opstandelingen bezetten zij de kustbatterijen en riepen de hulp in van de nationalisten die een luchtaanval begonnen op de republikeinse schepen die in de haven voor anker lagen. De bevelhebber van de vloot, admiraal Miguel Buiza, bevreesd voor wat gaande was in de stad en voor de komst van nationalistische vlooteenheden, besloot zijn schepen naar open zee te dirigeren. Intussen trokken regeringstroepen op naar Cartagena en wisten op 7 maart de stad en de kustbatterijen onder controle te krijgen. Dat werd een van de naar Cartagena opstomende nationalistische schepen noodlottig. De kapitein van het ooit in Nederland gebouwde koopvaardijschip *Castillo de Olite*, dat volgeladen was met troepen om de stad in te nemen, verkeerde in de waan dat het geschut nog in handen was van de opstandelingen en liep in de val. Van korte afstand vurend werd de Castillo de Olite tot zinken gebracht.

Nationalisten op de Castillo de Olite

Meer dan 1.200 soldaten vonden de dood en honderden werden krijgsgevangenen gemaakt. Admiraal Buiza besloot niet terug te keren. Hij zette koers naar Frankrijk, waar de bemanning werd geïnterneerd. Later droegen de Fransen de vloot over aan de nationalisten.

Vlak na het uitbreken van de opstand in Cartagena formeerde Casado op 5 maart een Nationale Defensieraad. Hijzelf werd president en nam Defensie onder zijn hoede, Besteiro werd raadsadviseur en verder werd de raad bemand door links-republikeinen, gematigd socialisten en anarchisten. De raad wist zich gesteund door luitenant-kolonel Cipriano Mera, een man met anarchistische sympathieën, die zich niet kon vinden in het beleid van Negrín en een deel van de militairen waarover hij het bevel voerde had overgebracht naar Madrid. Rond middernacht van 6 op 7 maart maakte Besteiro via de radio bekend dat de militairen de macht in het republikeinse zone hadden overgenomen en beschuldigde Negrín ervan het volk te bewegen tot voortzetting van het verzet tegen Franco, terwijl hijzelf en zijn aanhangers bezig waren een veilige vlucht voor te bereiden. Als reden voor de opstand werd aangegeven dat de militairen daarmee een coup van de communisten wilden voorkomen. Negrín, die het nieuws hoorde tijdens zijn late diner, was woedend en ontsloeg Casado telefonisch, maar hij wist dat zijn positie hopeloos was. Diezelfde dag nog vertrok Negrín per vliegtuig naar Toulouse. Hij werd daarbij vergezeld door onder anderen Dolores Ibárruri en zijn partijgenoot Álvarez del Vayo. De Nationale Defensieraad draaide alle recent door Negrín genomen besluiten terug, inclusief de promotie van Casado, daarmee aangevend dat Negrín onwettig had gehandeld. De anarchist Melchor Rodríguez, die zo'n heldhaftige rol had gespeeld bij het beëindigen van het bloedbad van Madrid in 1936, werd benoemd tot burgemeester van de hoofdstad. Het leger werd gezuiverd van communisten, anderen werden ontslagen uit belangrijke burgerfuncties en het partijblad van de PCE werd opgeheven.

Besteiro (1870-1940) maakt de machtsovername bekend in de nacht van 6 maart 1939

Daarmee was de macht van de communisten in de republiek gebroken, zij het dat onder leiding van de communistische commandanten Luis Barceló en Manuel Ascanio op het laatste moment gepoogd werd de Nationale Defensieraad omver te werpen. Hun troepen trokken op naar Madrid en in de stad ontstond een gevecht tussen de aanhangers van Casado en de communisten. Het was een herhaling van het interne conflict tussen communisten en anarchisten dat in 1937 was losgebarsten in Barcelona. Een gevecht dat destijds leidde tot een triomf voor de communisten, maar nu eindigde in een voor hen totale nederlaag. In deze strijd sneuvelden 2.000 man. Een militair tribunaal veroordeelde Barceló ter dood. De heftige strijd in het hart van de republikeinse zone weerspiegelde de paradox van een linkse alliantie, die tot maart 1939 intact bleef en waarbij gematigd links om ideële en praktische motieven zich de machtswellust van de communisten liet aanleunen, totdat zij tot de ontdekking kwam dat de communisten de vrede in de weg stonden.

Overgave

Vanaf 12 maart, toen de rust in Madrid was teruggekeerd, probeerden Casado en zijn Defensieraad tot onderhandelingen te komen met Franco. Deze reageerde als eerder met de eis tot onvoorwaardelijke overgave. Rond 15 maart veranderde de internationale situatie. Tsjecho-Slowakije werd door Hitler onder de voet gelopen en dat leidde er toe dat Londen en Parijs Franco vroegen neutraal te blijven. Er was dus geen sprake van internationalisering van de Burgeroorlog zoals Negrín had gehoopt. Alle pogingen om met Franco te onderhandelen bleken futiel, want hij nam met niets anders genoegen dan de overdracht van de republikeinse luchtmacht en het hijsen van de witte vlag door het leger. Maar het weer stond deze overdracht in de weg, communicatie met de nationalisten over dit probleem mislukte en Franco gaf het bevel tot het eindoffensief, een offensief dat nauwelijks of geen weerstand ondervond. Op 28 maart marcheerden Franco's troepen Madrid binnen. De Nationale Defensieraad viel uiteen, Casado vertrok naar Valencia en de volgende dag volgde de formele overgave van de republikeinen. Duizenden burgers en militairen trachtten op het laatste moment weg te komen via de havens van Valencia, Alicante en Cartagena, maar voor velen was het te laat. Zij werden afgevoerd door de nationalisten naar concentratiekampen, gevangenissen en arena's en er was sprake van zelfmoord op grote schaal. Casado wist te ontkomen aan boord van een Engelse kruiser. Besteiro besloot in Madrid te blijven. Hij werd veroordeeld tot dertig jaar gevangenisstraf, maar overleed al in 1940 ten gevolge van afschuwelijke omstandigheden in de gevangenis.

Op de avond van 1 april deelde Radio Nacional mee: 'Heden hebben de nationalistische troepen, na het Rode Leger gevangen genomen en ontwapend te hebben, hun laatste militaire doelen bereikt. De oorlog is ten einde. Generalísimo Franco'. In de ogen van Franco was de oorlog weliswaar voorbij, maar moest het gevecht om de vrede eigenlijk nog beginnen.

Nationalistische troepen trekken Madrid binnen

Het was een burgeroorlog waarin revolutionairen en contrarevolutionairen elkaar naar het leven stonden met als inzet een totale overwinning van de een op de ander. Franco 'took it all' en verbande links voor decennia van het politieke toneel. Voor West-Europa een nieuwe ervaring: een revolutie die eindigde in een rechtse dictatuur. Een dictatuur die wel heel ver afstond van de 'dictadura republicana' van generaal Mola. Het aantal slachtoffers dat tijdens de Burgeroorlog en erna is gevallen was enorm. Beide legers verloren ongeveer 70.000 mensen en door repressie van beide partijen tijdens de oorlog lieten nog eens 120.000 het leven. Na de oorlog kwamen door ziekte en honger (vooral vlak na de oorlog) 200.000 mensen om en werden ongeveer 30.000 aanhangers van links geëxecuteerd. In totaal dus ongeveer 490.000 slachtoffers. Daarnaast sloegen nog eens zo'n 160.000 mensen op de vlucht.

Grote winnaar was natuurlijk Generalísimo Francisco Franco. Na de Burgeroorlog was hij niet alleen staatshoofd, maar ook premier, chef van de enig toegestane partij die hij zelf had gecreëerd en kapitein-generaal van de strijdkrachten. Hij had net zoveel macht als Mussolini of Hitler en bijna net zoveel als de Spaanse koningen uit de vijftiende en zestiende eeuw. Een tweede overwinnaar die niet onvermeld mag blijven was de rooms-katholieke kerk. Bedreigd door links tijdens de Tweede Republiek hervond zij onder Franco weer de status die zij eeuwen had bezeten. Het felicitatietelegram van het Vaticaan na Franco's zege, getuigde van diepe dankbaarheid jegens de man die menig keer gezegd had dat de Burgeroorlog geen oorlog was, maar een kruistocht.

12 juli 2011